

AQUILA.

A MAGYAR KIRÁLYI MADÁRTANI KÖZPONT FOLYÓIRATA.

PERIODICAL OF ORNITHOLOGY.
EDITED BY THE ROYAL HUNGARIAN
CENTRAL BUREAU FOR ORNITHOLOGY.

JOURNAL POUR L'ORNITHOLOGIE.
PUBLIÉ PAR LE BUREAU CENTRAL
ORNITHOLOGIQUE ROYAL HONGROIS.

ZEITSCHRIFT FÜR ORNITHOLOGIE.
ORGAN DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN
ORNITHOLOGISCHEN CENTRALE.

Nr. 1—4. sz. 1914.

Budapest, II., Debrői-út 15.

Jahrgang XXI. Évfolyam.

Herman Ottó.

1835 június 27. — 1914 december 27.

Írta: CHERNELHÁZI CHERNEL ISTVÁN.

„Megnehezült az idők viharos járása fölöttünk.“ A pusztulás fúriái száguldanak végig a kulturnemzetek virágzó birodalmain, romba temetve, amit ész, erő, tudás és szorgalom szépet és hasznosat évek munkájával alkotott.

Elmult és jelen idők művészeti remekeit, lángelmék pótolhatatlan mesterműveit, az ipar nagyszerű telepeit, mosolygó falvakat, fényes városokat, gyönyörű gazdaságokat, nemzedékek szívós energiájának eredményeit, elsöpri a világháború soha nem látott vészes tornádója s nemesak fiüstölgő romhalmazokat, granátoktól és lövészárkoktól feltúrt véres csatatereket hagy maga után, hanem végigivólt a mérhetetlen oceánok vizei fölött is, hullámsírba döntve emberekkel és emberi javakkal megrakott, milliárdokat érő hajóhadakat, bénítva a világot átfogó kereskedelmet is.

A kultúra és civilizáció nem nyugózhatja le, csak elodázhhatja az ilyen rettenetes forgatag kitörését, mert palástoló hamva folyton pislogó parazsat takar, mely — miként minden élet szikrája — villog s ha szélroham éri, lánggra kap.

Minden élő szervezet küzd és viaskodik, azért, hogy éljen és a könyvek könyvének, a szentírásnak ama szavai, miket az Úr monda Ádámnak: „Legyen átkozott a föld te éretted, *nagy, fáradtságos munkával* egyed annak gyümölcsét életednek minden napjában“,¹ vagy SENECA mondása: „Vivere est militare“ lényegében azonos azzal a sarkalatos igazsággal, a mit DARWIN „the struggle for life“, vagyis „a létért való harc“ szavakkal fejezett ki s a szerves világ fejlődésének oly nevezetes tényezőjeként kifejtett.

Harcolja e harcot, az idők elejétől fogva, a vízesebb ázalékállatjától föl az emberig minden lény s a maga kezdetleges vagy tökéletesebb eszközeivel iparkodik erejét öregbíteni s a gyengébbet elnyomni.

Az állat azonban inkább testi fegyverekkel vívja mérkőzéseit, az ember ellenben szellemével is. És minthogy bennünk a szárnyaló lélek már-már uralkodik a test

¹ Mózes I k. 3. r. 17. vers.

fölött, a magasságok felé is törtetve, ideálok felé szálldosva, nekünk a szellemiek terén is kijut a harezból, mert az eszmék és érzések megfakasztják bensőnkben a szép, a jó és a nemes iránt való tiszteletet és fogékonyságot, az erkölcsösség virágait, melyek illata az önösség és irigység, a gonoszság és alávalóság kábító dudváit fölé terjeng és elnyomni igyekszik burjánzásukat. Belső világunk meg-nemesedésével arányosan lágyulnak a merőben életünkért folytatott viaskodásaink borzalmi és ha írmagjában nem is bírjuk teljesen kiirtani a gonoszságot s ha állati testiünket sohasem vetkőzhetjük le, azt mégis elérhetjük, hogy küzdelmeink végzetes kitörései korlátoztassanak, emberséges módon folyjanak s mind hosszabb időközök maradjanak a rombolás átkai után a békés pihenés fejlesztő munkájára, mely a tökéletesedés útján mind magasabb szintekbe emel.

Hősök azok, kik szörnyűséges testi és lelki megpróbáltatások közepette, minden pillanatban kockáztatva életüket, szenvednek a harezmezőn, sőt vérüket ontják a hazáért; de még nagyobb hősök, a kik egész életüket egy magasztos eszmének szentelve, semmitől vissza nem riadva, valójuk minden idegszálával és izmával önzetlenül munkálkodnak az emberi haladás és felvilágosodás előbbrevitelén, legfőbb kincsünk, a boldogság érdekében.

A csatatéren elesett vitéz, diadalmas vezért megsiratjuk, el nem hervadó babérral áldozunk emlékének; de hogyan gyászoljunk, ha a szellemiek terén vezérlő hős tűnik el az élet színpadáról, ki vértelen döntő csatákat nyert ragyogó lángeszével és meleg szívével, diadalainak sugaraival megaranyozva nem esupán nemzetét, hanem az emberiség legfölségesebb közös érdekeit?

HERMAN OTTÓ, a kinek haló porai immár ott pihennek abban az anyaföldben, melyen hosszú küzdelmes élete folyt s a melyet imádásig szeretett, az utóbbi hősök közül való volt. Mély fájdalom üli meg a magyarság szívét, mert elvesztette benne egyik legjobb, leghűbb fiát. Kialndt vele a magyar génusz egyik vulkánja, mely nem perzselő lávát, hanem a haladás éltető tüzét lövelte magából. A magyar Kárpátok bérczfokáról elszállott a legnemesebb Aquila — vagy mondjuk turulmadár —, ki fennen repkedvén, új utakat mutatott Árpád késő unokáinak.

És megrázkódik kivált a mi lelkünk, kik legközelebb állottunk hozzá, a kiket fiaink szólított, a kik benne igazán atyamesterünket siratjuk.

Nehezen rójja a betűket tollam, a szó akadozik ajkamon, torkomat fojtogatja a beszéd, mégis érzem, hogy ezen a helyen a róla való megemlékezés megillet. Hiszen pályám kezdetén vezérlő csillagom volt Ő, ismertem egész valóját, borult és derült napokban; értettem eselekvése minden rugóját; sokat ültem vele a munkaasztal mellett és kedélyes baráti körben; jártam vele a természet szabad esarnokában és fojtott levegőjű városok zajában itthon és a messze idegenben; tanúja voltam sok éven át eszméi fellobbanásának, tervei megvalósításának, sőt egyiknek-másiknak végrehajtását is vállalhattam; s ha a sors elszólított mellőle, levelezéssel tartottam fenn a szoros viszonyt, mely váltig Ő hozzá kapcsolt.

Igen, nemesak a kegyelet parancsolja, hogy fiaid utolsó köszöntését e lapon én tolmácsoljam, hanem mindenekfölött a meg nem szünő hála is, mely szívem, szívünk mélyéből ered.

Az 1835. év fényes betűkkel van bejegyezve a magyar madártan történetében. Ez év hozta Magyarországra a német ornithologusok nagymesterét, NAUMANN JÁNOS FRIGYES-t, a ki NEUBERT társaságában látogatott el hozzánk s felkeresve a magyar tudományos madártan megalapítóját, a mi PETÉNYI SALAMON JÁNOS-unkat, vele az akkori Pest környékére, majd a bánsági megyébe rándult ki s kivált ősmocsaraink nagyszerű madáréletét tanulmányozta.¹ És ugyanez évben, alig két hónappal NAUMANN érkezése előtt, Breznóbányán június 27-ik napján megszületett HERMAN OTTÓ. Szülei a Szepességből származott HERMAN KÁROLY kincstári orvos és hammersbergi GANZSTUCK FRANCSISKA voltak. Apja szűkös viszonyok közt — csak 250 firt fizetése volt — édegett s bizony nagy gondok szakadtak vállaira, mert neje hét gyermekkel ajándékozta meg frigyüket. OTTÓ volt közöttük a középső s öccse elhunytával az egyetlen fiú. A gyönyörű vidék és természet közvetlen környezetében ébredt öntudatra, minek hatása kitörölhetetlen nyomokat rótt lelkébe. És ugyanekkor reáhatott az apja befolyása is, ki hivatása mellett a madárvilágnak is nagy barátja volt, együtt ült PETÉNYI-vel az iskola padjain s utóbb is benső barátság fűzte vele össze. 1837-ben HERMAN KÁROLY-t, mint kamarai orvost, még Breznóbányán találjuk s itt kapta PETÉNYI-től az öreg BREHM apóinak híres könyvét: „Die Naturgeschichte aller europ. Vögel“, mely az egész vidék ornithologiai bibliája volt. Magyar nyelven ilyféle forrásmunka akkoron merőben hiányzott s éppen PETÉNYI volt az, a ki annak megszerzésére áldozta életét — mily eredménnyel? azt tudjuk kéziratának tragikumából. A kis OTTÓ szemfülesen vizsgálta már ezidőben is mindazt, a mi körülötte virít és mozog, s mikor apja betegkedni kezdett, ki-kijárogatott madárlesre s hordta haza zsákmányát, melyet az apa kitömögetett. Gyűjteményéből való néhány ritkaság még ma is megvan Nemzeti Múzeumunkban.

Hogy minő mély hatással volt reá már zsenge korában a természet, és kivált a borsodi Bükkhegység, melynek egyik festői zugában, Alsó-Hámor vidékén, sokat tartózkodott, azt HERMAN OTTÓ utóbb maga is említi: „Gyermekéveim legszebb emlékei a bükk-erdőből mosolyognak felém. Hányszor osontam ki a házból, bemélyedtem a bükkösbe, az egyetlen templomba, a melyben igazán szívem és eszem szerint ájtatos tudok lenni.“

Az erdő, a madárbarát apa s a BREHM apó könyve mellett azonban esakhamar még más hatalmas benyomásokat is kapott a serdülő gyermek. Elkövetkezett az 1848-ik év, a nagy idő nagy lángjaival, viharával, a nemzeteket betöltő felelősséggel, a szabadságra törés féltelenségével, nemzeti önállóságunkért folytatott hősi küzdelmünkkel. PETŐFI tüneményes pályája meteorként villan föl egünkön. „Talpra magyar“-ja tárogatóként harsog a magyarság fülébe, KOSSUTH LAJOS hatalmas szónoklatai mély álmából felrázzák a nemzetet — — pirosuló hajnal hasad, vérrózsák virulnak nyomán az égen, hogy azután a kelő nap sugarai árnyékot is vessenek. Az árnyéktalan dél még messze van.

Megújulásunk pitymalata idején a 13 éves HERMAN OTTÓ Miskolczon járja a középiskolát s itt a később superintendensi méltóságra emelkedett MÁDAY KÁROLY

¹ NAUMANN: Ornith. Reise nach und durch Ungarn. — Wiegmann's Arch. f. Naturg. 1837. Bl. 1. 19—110. 1.

volt tanára, a ki növendékeit nemcsak tanította, hanem a hazafias érzésben nevelte, lelkesítette s a nagy napok érzésében vezette. Népgyűléseken, sőt a szószékről is hirdette tüzes igéit és a kormány határozatait s örült, ha az ifjúság is meghallgatta. Az ilyen tanár bizony mélyen belemarkolt tanítványai lelkébe s kivált a temperamentumos, forró vérű HERMAN OTTÓ-ba úgy, hogy egész életében az önállóság, szabadság mindig főtulajdonsága maradt és az eredetiség, a minden sablonosságtól ment függetlenség bélyegét nyomta egyéniségére. Ezzel az élesen kidomborodó egyéniségével karotöltve fejlődött meggyőződésének hajthatatlansága és nézeteinek radikalizmusa.

Apja kenyérkereső pályára szánta, mert benne látta öregségében a maga és családja gyámolítóját, noha a fiú nyilván a természetvizsgálódásra árult el hivatottságot. De hát a mult század derekán a természetvizsgáló nálunk még csak csudabogárszámba ment s még az enyhébben ítélők is legfeljebb rajongónak tartották, kit nem lehet komolyan venni. Keresni, földi javakat szerezni, no azt meg ugyan csak nem lehetett ezen a pályán. HERMAN KÁROLY gépészmérnököt akart nevelni fiából, már csak azért is, mert észrevette, hogy a gyerek ügyesen rajzolgat, szépen ír és ezmesteri hajlandóságokat árul el. Érvényesülhet tehát e pályán, talán még találmányokat is nyélbe sűt s vagyont szerezhet.

HERMAN OTTÓ Bécsbe ment, hogy beiratkozzék a műegyetemre. Ekkor érte a nagy csapás, apja halála. A fiú tele vágygyal, tehetségének túlsapongó erejével ott állott az idegenségben, a diplomaszerezés első lépcsőfokán — üres zsebbel. Nem haladhatott feljebb az egyetem lépcsőjén, mert nem volt reá módja. Belekerült hát ő is a világba tett első lépésével a létért való harez forгатagába. Egyedül saját erejére támaszkodhatott csak, a sors nehéz terheket rakott ifjú vállaira, de ő keményen viselte s bár néha a véginség környékezte, megalkudott a helyzettel, küzdött és bizva-bízott — és tanult a maga erejéből, nélkülözve, abból élve, a mit mint gyári rajzoló keresett. A self made man-ek és autodidakták tövises iskolájában nevelődött tovább és ott sok egyéb mellett megtanulta azt is, a minek később annyira hasznát látta: megtörhetetlenül akarni és kitartani.

Évekig hányta ide-oda a sors, mint az iránytűjét vesztett hajót, miközben sokat látott — mert éles szeme volt — és sokat tapasztalt. Hányódása közben újabb megpróbáltatás éri: mint „illegal abwesend“ besorozzák katonának 12 évre. Katona lett ő, a kinek nyaka nem szíveli a jármot, a ki függetlenségét nem tudja egykönnyen vasfegyelemnek alárendelni! bizony nehéz sor. Stoikus bölésészete azonban átsegítette ezen a gáton is.

Lekerült Fiuméba s innen az utat gyalogosan tette meg csapatával Zaráig. A tenger megpillantása, a délszaki táj sajátosságosan szép természetével kitörülhetetlen benyomásokat hagyott lelkében. „A látvány — írja — megbűvölt, de vonzott is. Csak a parthoz, csak a parthoz!“ Eszébe jutott gyermekkorának legszebb álma: a sok szép tengeri esiga. Nem hallja a trombitás „takarodóját“, esigákat keres s a tengerben nyüzsgő állatéletet lesi szakadó estig. A természetvizsgáló úrrá lesz fölötte.¹ És később is úgy gondol vissza a tengerre, „mint a szerelmes

¹ Dalmáciában töltött éveit utóbb az „Adriai képek“ című cikksorozatban írta meg (Vasárnapi Ujság 1877. évfolyam).

arra a helyre, hol legelőször látta meg imádotját. — Négy évi katonáskodás után váratlanul örökre búcsút mondhatott a „bornyúnak“, újra polgár lett — de bizony elhagyatott. Ismét Bécsnek veszi útját, tanul, vizsgálódik, olvas — néha az utcai lámpák világosságánál, mert így legolcsóbb — és szembenéz a bizonytalan jövővel.

A szabadságért rajongó idealizmusát ólomként zsibbaszthatták nemzetünk elnyomatásának szomorú évei s a lelkébe fojtott érzés az első üdőbb szellővel kitört belőle. A szellő Lengyelország felől fujt, hol az orosz erőszak 1863-ban fegyverbe szólította az elnyomott lengyeleket. A felkelés híre HERMAN OTTÓ-t is feltüzeltelte s a szabadság eszméjéért ő is a harezoló „leigázott testvérek“ közé sietett.

1864-ben azonban ismét a hazában keres boldogulást, a kies fekvésű Kőszeg városában, hol egy WÁGNER nevű fényképészhez szegődik társul. Itt ismerkedett meg boldogult atyámmal. Mindketten lelkes hazafiak voltak, egyformán rajongtak a természetért — atyám PETÉNYI-t is ismerte, vele volt 1847-ben a magyar orvosok és természetvizsgálók híres soproni vándorgyűlésén — így hát lényük több ponton érintkezett. HERMAN szabad idejében eljárt vadászni, madarakat is tömögetett. Egy Kőszegen ejtett ugartyúkot (*Oedichnemus oedichnemus* L.) — ott ritkaság — kifogástalanul kitömve atyámmak ajándékozott (a madár feje most is íróasztalom fölött függ; ez volt az első kitömött madár, melyet valaha láttam). Atyám bizony támogatta is egyben-másban HERMAN-t, látván, hogy nagyobb dolgokra hivatott, mint sem hogy fotográfálással tengődjék.

Ekkor értesült arról, hogy Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum-Egyletnél konzervátori állásra hirdettek pályázatot. A véletlen egy albino pacsirtát hozott épp ez időtájt fegyvere elé, szerencsésen megkerítette, kitömte, azután megírta folyamodványát s a fehér pacsirtát hozzá mellékelve elküldte Kolozsvárra. Az állást el is nyerte s az ország nyugati részéből átvetődött a Királyhágón túl fekvő részekbe. A kolozsvári múzeum élén, mint igazgató nem kisebb ember állott, mint BRASSAI SÁMUEL, a minden ízében eredeti nagy polihistorikus, a kinek azonban nagyobb gondja volt a múzeum gyűjteményeit megteremteni, mint a meglévőt gondozni, lévén az inkább alkalmi ritkaságok lomtára, mint szakszerű gyűjteménye, nevezetesen az állattani részre érve.

Biztos révben kötött ki végre az élet hullámain, sok zivatarban hanykolódó hajója: hivatásának élhetett. Megtalálta a teret, hol izmos tehetségét kifejthette. Volt betevő falatja, ha nem is több, mert a fizetése mindössze 300 frtra rugott. Ez azonban neki elég volt, hiszen ő a pénz értékét, mint ezélt, soha sem ismerte, a bankóban csak papírost, az aranyban csak ércdarabot látott, legfeljebb eszköznek tekintette nagy eszméinek megvalósítására.

Es nemcsak teret kapott, hol rátermettsége egész arányaiban kibontakozhatott, hanem BRASSAI SÁMUEL-ben ráakadt arra az emberre is, a ki talán legmáradandóbb hatással volt lénye kialakulására. Az igazi tudós és böles valóságos megtestesülése volt BRASSAI, esontos, szikár alakjával, mély tekintetű, éles szemével, válláig leomló hosszú hajával, bozontos szakállával és mindenek fölött bámulatosan sokoldalú, rendszeres tudásával, az ismeretek minden ágába belemélyedő értelmével, a zseniálitás lendületével, eredeti különálló egyéniségével. A mester lelke

szinte átsugárzott amanuensise egész lényére. oly szuggesztív erővel, hogy nem csak lelkivilágát töltötte be HERMAN-nak, hanem külsejét is hasonlóvá formálta: ő is hosszú szakállat eresztett s vállait verdeső hajsörényt növesztett. Ismereteinek tárháza, BRASSAI mellett, valósággal az endozmozis útján hamarosan gazdagodott, boszorkányos könnyűséggel szívta azt magába HERMAN nagyszerű recepiáló képessége és megtoldotta azzal, a mit közvetetlen vizsgálódás és megfigyelés útján tapasztalt. Mert mikor arról volt szó, megalkotni a múzeum állattani gyűjteményét, elsősorban saját erejére támaszkodott, kirándult, gyűjtött s az egész anyagot, a mai gyűjtemény alapját, összehordta és meghatározta. A tollhoz is hozzányulhatott immár s megírta első cikkelyét a *kabasólyomról* (*Falco subbuteo* L.) eredeti megfigyelései nyomán.¹

Már ebben a dolgozatában csillognak írói képességének kiválóságai: a művészi szerkezet; az eleven, fordulatos, szónoki, lendületes stílus; a boncsoló, mélyreható elme; a tiszta magyar nyelvnek játszi kezelése; a tudományos igazságok közérthető, népszerűsítő előadása; a lényegesnek éles kidomborítása. De a mi szintén felötlük, már e madár rajza is rávilágít tudományos irányára, mely csak félszemmel néz az alakiságokra, ellenben áthatóan szögezi tekintetét az élet megnyilvánulására, a lény vagy jelenség velejére, az abból kikerülő tanulságokra. Elve, mely kezdettől vezeti, végig szilárd, törekvése nem egyéb, mint a mit egy helyen ezekkel a szavakkal fejezett ki: „Óh az a szép, dicső hivatás: az anyatermészet keblére borulni, leheletét magunkba szívni, fölséges háztartásában az életet, annak örök igaz törvényeit fürkészní és fölismerni, mindezt élő és írott szóval. rajzónnal, ecsettel, az emberi szellem, a nemzeti művelődés javára biztosítani.“ Élete munkatervét adja ebben s tervét végre is hajtotta. A madártan parlagon fekvő mezejébe ereszti bele először ekevasát, de esakhamar egyéb állatosztályokkal is foglalkozik és mindennel, a hol arról van szó, irtatlan ösrengetegbe behatolni, mert minden érdekli, minden fölkelti munkakedvét. Egyelőre azonban erejének javát a rovar-tannak szenteli, majd meg a madárvonulás titokzatos tüneménye ragadja meg figyelmét s elhatározza, hogy a ráboruló fátyolt fellebbenteni segíti. 1867 márcz. 11-én kiszáll a Mezőség tószorozataihoz s a gyeketi tó mellékén egy széljárta, rozoga juhakolban tanyát vetve, közel két hónapig figyeli a költöző madarak érkezését oly tüzetesen és tudományosan, mint előtte senki sem hazánkban. „Szalmával meghányt deszkarekesztés volt az ágy — írja tanyajáról — vezérnek, legénynek, kutyának ugyanaz. Sokszor csak azzal éltünk. a mit a fegyver elért és a kutya kihozott.“ Az ösztökélést a vonulás megfigyelésére LÁZAR KÁLMÁN gróftól vette, a ki ez időtájt egyre-másra írta népszerűsítő, ismeretterjesztő munkáit a madarakról s a madárvonulás kérdését is szellőztette, de inkább spekulatív, mint induktív alapon nyugvó magyarázatokat adva a tüneményről, vagyis azt a felfogást tükrözve, mit kortársai vallottak általánosan. HERMAN OTTÓ nem nyugodott bele ezekben merő feltevések keretében mozgó teoriákba, melyek a madarak időszakos költözését a földmágnességel, egyéb kozmikus jelenségekkel összefüggésben vélték megoldani s a madaraknak mindenféle ösztönt, előérzetet, tájékozódóképességet tulajdonítottak; hogy mindez nem vezethetett egy térben és időben lefolyó moz-

¹ Erd. Múz. Egyf. Évk. 1864/5. évf.

gástünetemény végső okának és mozzanatainak megértéséhez, csak természetes. Első kísérlete HERMAN-nak az ornithophaenologia terén szintén nem oldhatta meg a nagy kérdést, már csak azért sem, mert aránylag kis területen egymaga végezte megfigyeléseit; de már ezek nyomán felderengett fejében a ezélhoz vezető út és mód, a min haladva és a mivel élve, az eredmény megközelíthető.¹ A Mezőségen végzett kirándulásai közben fedezte fel a nálunk kevésbé ismert *kékcsőré róczét*, (*Erisamura leucocephala*), mint fészkelő madarat, megfestette képét és leírta életmódját; megfigyelései belekerültek BREHM A. „Tierleben“ cz. nagy művébe is.

HERMAN OTTÓ fellépésekor a madártan művelése nagy elmaradottságot mutatott hazánkban. A viszonyok, a mik az ő munkálkodását megelőzték s a mik megindulását környezték, vajmi sivarak voltak. Tüzetes képük megrajzolásától e helyen eltekinthetnek, mert másutt úgyis feltártam azt.² Csak annyit jegyzek meg, hogy azt a jó irányt, a mit nyelvi tekintetben FÖLDI JÁNOS „Természethistoriájában“ (1801) meg FAZEKAS MIHÁLY és DIÓSZEGI SÁMUEL a botanikájukban követték, utóbb BUGÁT „Szóhalmaza“ teljesen megrontotta s így — PETÉNYI helyes nyomon való törekvéseinek meghíúsultával — az egészséges fejlődés láncza kettészakadt. Örök érdeme marad HERMAN OTTÓ-nak, hogy munkásságának vezérlő elvét éppen az elszakadt láncszem kipótlásában látta, sőt annak továbbfűzésében, megszilárdításában. És fennem hirdette, a természetrajzi irodalmunkban akkoron még uralkodó empirizmus és leíró irányzattal szembeállva, azt a szellemet, mely a természetbölcselek munkásságából sugárzott ki s mely az élet egészének megvilágítására törekedett, a mely tehát az élő szervezetek kölcsönös egymásra utaltsága és szerepe tanulságai nyomán a Kosmos megértésére vezet. PETÉNYI tragikumája éppen abban rejlik, hogy sok tekintetben korát megelőzve, meg nem értették s fáradozásai gyümölcse, kellően nem méltányolva, veszendőbe ment. HERMAN OTTÓ világosan átlátta azt a kárt, a mit PETÉNYI iratainak elkallódásával a magyar természetrajzi irodalom és közművelődés szenvedett s épp azért szentelte életét annak kipótlására. A történeti fonalat felvéve és tovább bonyolítva, egyúttal példát adott az anyag feldolgozásának módjára nézve, egyben új utakat is nyitva a kutatás számára. Intuitív, egyetemességre néző szelleme nem nyugodott meg egy-egy tárgyon, szakon, hanem csapongott; de mikor az ihlet sugallatával megragadott valamit, annak tüzetes alapos-sággal, szívós nyugodtsággal a végére járni igyekezett, hogy azután ismét más és más kérdésekkel és feladatok megoldásával foglalkozzék, „mert sok a parlag“.

Erdélyben való tartózkodása idején, mint említettem, a madártannal foglalkozott, majd a rovartanra veti magát s kivált a pókok kötik le érdeklődését. Ámde a politikai élet felhullámzó vizeire is kirándul, mert a múlt század 70-es éveiben Kolozsvárott uralkodó éles pártvillongások, melyek a társadalmat felkavarták, őt sem hagyhatták közömbösen, sőt rácsábították az ingoványos talajra. Megvált a múzeumtól és a K. PAPP MIKLÓS szerkesztette „Magyar Polgár“ munkatársa lett. 1872-ben a képviselőválasztások idején írott éles cikkei miatt azonban sajtóperek, üldözések szakadtak nyakába, majd a szerkesztővel is ellentétbe kerülván, kilépett a lap kötelékéből s megtépázva, de meggyőződéséből hajszályait sem áldozva fel

¹ Megfigyeléseit az Erd. Múz. Egl. Évk. 1868/70. és 1872. évf. adta közre.

² A honi madártan története (Term. Tud. Közl. 1887, 1888. évf.) és Bibliographia Ornithologica hungarica (Magy. Könyvszemle 1889. évf.) cz. dolgozataimban.

— otthagytta Kolozsvárt s újból nekivágott a világnak. Tudásban gazdagon, de csak 22 krajczárral zsebében. Szászvesszösön, BEDŐHÁZY JÁNOS otthonában talált ideig-óráig nyugalmat, hogy izgalmaít kipihenve, odább haladjon vándorbotjával.

Hová veti a sors? hol talál enyhelyet? maga sem tudta.

Bécs jutott megint eszébe, hol entomologiai működését a szakkörök már jól ismerték, sőt olyan tekintélyekkel, mint BRUNNER DE WATTENWYL és FRAUENFELD, a Novara-utazó, személyesen is megismerkedett.¹

Mielőtt azonban kenyérkereső útján Bécsbe érkezett volna, megállapodott Budapesten, a hol a jó sors összehozta SZILY KÁLMÁN-nal, a ki mint a kir. m. Term.-tud. Társulat titkára és utóbb elnöke kiváló szervező tehetségével új életet lehel a társulat működésébe, új irányt és korszakot nyitott életében, mely a természetndományok nagyarányú népszerűsítésében csúcsosodott ki. SZILY rábeszélésére letett a bécsi tervről s a társulat módot nyujtott neki arra, hogy a hazában maradhasson, a mikor „Magyarország Pókfaunája“ ezimű nagy munka megírásával megbízta. 1874-től 1879-ig dolgozott e művén, mely három kötetben, magyar- és német nyelven, saját rajzaival díszítve megjelent. Könyve nemesak itthon, de a külföld tudományos köreibe is méltó feltűnést keltett s az irodalom gazdagítása mellett, a ráfordított fáradozás egyébként is gyümölcsözött: a Magyar Nemzeti Múzeumot remek anyaggal öregbítette, kivált a pókok biológiájának egybeállításával.

Még 1875-ben, munkája szerzése közben, kineveztetett a M. Nemz. Múzeum örsegédjének. Most már igazán nyeregben ült, megsarkantyúzhatta paripáját. Megalapította 1877-ben a M. Nemzeti Múzeum szakfolyóiratát, a „Természetrajzi Füzeteket“ s 10 éven keresztül, 1887-ig szerkesztette; ezikkelyeket írt különféle lapokban, a legkülönbözőbb tárgyakat ölelve föl, aktuális kérdéseket szellőztetve,² ismereteket terjesztve, mindig az ő eredeti egyéniségén átszűrődő módon, érdekesen, új szempontokat érvényesítve, új megvilágításba hozva a felmarkolt kérdést vagy tárgyat; résztvett a társadalmi mozgalmakban, a politikai életben. Hivatalát egész lélekkel betölti, de táplálkodik mindabból is, a mit fényes tehetségének az ország közép-pontja sokféleségével nyujt. Az agitátor kitör belőle. Élénk részt vesz az iparos mozgalmakban; levelez KOSSUTH LAJOS-sal, a ki a vámügyben és bankkérdésben, az erdélyi nemzetiségek dolgában országos érdekű leveleket intéz hozzá; belesodródik a politikai élet forgatagába, sőt 1879-ben Szeged város II-ik kerületének bizalmából függetlenségi programmal belekerül a magyar országgyűlés tagjai közé is. Képviselői állása a múzeumban elfoglalt hivatalával összeférhetetlen lévén, utóbbiról lemondott s a törvényhozó önállóbb, díszes szerepkörében kívánta tovább-szolgálni hazáját. A parlamentben hamarosan feltűnt s mindvégig azoknak a szónokoknak a sorába tartozott — pedig majdnem minden fontosabb kérdéshez hozzászólt —, a kiket az egész Ház osztatlan figyelemmel hallgat, mert még a más párthoz tartozók is elismerték, hogy mindig tud újat, érdekeset mondani s a viták színvonalát művésziesen formás szónoklataival mindig csak emeli.

Parlamentí működése közben köszörülődtek ki félelmetes élességű fegyverré vitázó és bíráló képességei, s az éles fegyverrel azután a tudományos téren is sok

¹ Alighanem 1873-ban, a pozsonyi term. tud. társulat ülésén Pozsonyban, a hol HERMAN is megjelent.

² Így a többek közt tüzetesen foglalkozott a *fillokszera-kérdéssel* és az olasz kendertermeléssel.

harezot vívott; de a mily keményen ostorozta a fél munkát, a felületességet, a kapaszkodást, a mennyire meggyőzni igyekezett az övétől eltérő felfogást nagyszámú kritikai dolgozataival és vitázó irataival, épp úgy elismerte a valódi értéket, az önzetlen szorgalmat és gyámolította az igazságtalanul üldözöttet, a szerényen megvonulót.

A politikai élet sokszor nagy viharaiban sem feledkezett meg egyetlen igazi szerelméről, a természettudományokról, sőt inkább felhasználta állását arra is, hogy azok a gyakorlati étellel minél szorosabb kapcsolatba kerüljenek és a kormányzat támogatásában is részesüljenek. Mert még nem is olyan régen, sajnos, csak a politikán át érvényesülhetett nálunk minden s a tudomány szavát csak úgy értette meg a nemzet nagyobbik része, ha politikus tolmácsolta.

HERMAN OTTÓ, a radikális politikus, lázas munkássága mellett a fórumon reáért igazi hivatásának is áldozni, még pedig nem apró-cseprő, hanem nagy alkotásokkal. PETÉNYI elveszett iratait fáradozatlanul kutatva, miután legalább jegyzeteinek egy részét sikerült megtalálnia, a halakra vonatkozó töredékből merített serkentést arra, hogy bejárja az ország halas vizeit, lápjait, tóságait és megírja „A magyar halászat könyvét“, összeszedve a halászatra tartozó, veszendőbe menő nyelvkinestet, szerszámot. A kir. m. Term.-tud. Társulat megbízásából végezte munkáját, mely 1887-ben jelent meg két kötetben, jórészt a szerző eredeti rajzaival.¹

Valóságos esemény volt e mű megjelenése, mert ilyen ragyogó tiszta magyar nyelven írott, eredetiség dolgában párját ritkító irodalmi termék aligha került még könyvpiacunkra. Valósággal remekművei közé számít az nemesak tudományos, de szépirodalmunknak is. A halakat az emberrel viszonylatban vizsgálja, a köztük lévő kapcsolat minden esinját-binját feltárja, a miből a természetrajz, nyelvészet, néprajz és történet. de még az embertan is bőségesen meríthet. Kiindulója volt ez a munkája azután annak az óriási vállalkozásának, a miben élete legfőbb feladatát látta: a magyar ősfoglalkozások tárgyi, nyelvi és népeleti kinevei megmentésének és feldolgozásának. Úgy a mint 1885-ben az országos kiállításon a halászatra tartozó szerszámokat bemutatta, az ősfoglalkozások egész körére — tehát vadászatra és pásztoréletre is — kiterjedő gyönyörű gyűjteményt hozott össze az 1896. évi ezredévi kiállítás alkalmára és bemutathatta fáradozása eredményét az 1900. évi párisi kiállításon is. Megteremtette egyúttal a Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeumban az ősfoglalkozások gyűjteményét. És hozzáfogott az anyag irodalmi feldolgozásához is. De nem mélyedhetett még egészen bele a munkába, mert úgy érezte, más kötelességei is vannak, miket előbb végeznie kell.

Pedig a kötelességek teljesítésében akkoriban már bizonyos mértékben hátráltatta hallásának gyengülése, sőt egyik fülén való majdnem teljes süketisége. A Kis-Tátra egyik ormára rándulván ki, jeges orkánba került ugyanis s 5 órán keresztül nem mozdulhatott helyéről. Fájdalmas emléke maradt e viharnek egyik — a természet kutatójára kétszeresen latba eső — érzékének tompulása. Keserűen kiált föl „Hallgatag világ“ ez. közleményében: „Lassan-lassan hallgatag lesz körüllem minden. Látod madárbarátodat, kinek éneke örömd volt, azt is látod, hogy szól, mert hiszen a csőre nyílik, a piezi begyeeske csak úgy liheg . . . és semmi

¹ Nem sokkal utóbb azután „A halgazdaság rövid foglalata“ ez. könyveeskét írta meg (1888).

hang! Összerezzensz az ijedelemtől, az a kinstár, a szemed, marad s elfog egy iszonyatos kín. Tudom mi az — és mégis élek“ azután fölülkerekedik benne a bölcs és megnyugszik. „eh! mit! vesztéségnék vesztéség, tagadni nem lehet, de — nyereség is! A sok, sületlen üres beszédőt meg leszek kímélve, az okosat, a szükségeset majd elkiáltják, vagy felírják nekem.“

Annál élesebbre fejlődött szeme — és törtetett előre.

PETÉNYI napvilágra böngészett irodalmi hagyatéka között sok madártani adat is akadt. Ezek zsbongtak fejében és új tervet csiráztattak meg benne. Hiszen első szárnyalása a madártan talajáról emelte a tudomány légkörébe s azóta is — bármi sokfelé dolgozott — mindig foglalkozott a madarakkal, művelte az ornithológiát, mely különösen a mult század 80-as éveit felé friss lendületet kapott, kivált Németországban, Ausztriában és nálunk, bold. REZSŐ TRÓNÖRÖKÖS-üinktől, a ki maga is szakszerűen művelte a madártant és oly férfakkal tartott barátságot, mint BREHM ALFRÉD és HOMEYER JENŐ SÁNDOR, meg még mások. Érezhetővé vált az ornithológusok tömörülésének szüksége is, főképen a madárvonulás kérdésének felszínre kerülésével. A tömörülés meg is történt, még pedig a REZSŐ TRÓNÖRÖKÖS-üink elnöklésével az 1884-ben Bécsben összeült I-ső nemzetközi madártani kongresszuson. Szervezettség és előkészítés hiányában ennek az összejövetelnek nem lehetett ugyan valami meszsze kiható eredménye, de annyi mégis volt, hogy a madártan munkásai személyes érintkezésbe jutottak, eszmét cseréltek — mindezt trónörökösünk magas védősége alatt — és a madárvonulás, madárellet megfigyelése adatgyűjtőkkel szaporodott, kiknek feljegyzései részben a nemzetközi madártani bizottság folyóiratában, a BLASIUS REZSŐ dr. szerkesztette „Ornis“-ban, részben — az Ausztria-Magyarország területéről valók — a lovag TSCHUSI VIKTOR-tól szerkesztett „Évkönyvben“ jelentek meg.

A II-ik nemzetk. madártani kongresszus helyéül Budapest volt kiszemelve. Érthető hát, hogy mindez azt a hatást szülte madártanunk esendes víztükren, a mit a beléhajított kő: hullámgyűrűk keletkeztek és terjedtek tovább. Engem is elért a hullámok gyűrűzése s kezdtem tüzetesen foglalkozni madárvilágunkkal.

HERMAN OTTÓ-t is élénkebben foglalkoztatja megint a madártan ügye és kivált a madárvonulás megfigyelése érdekében folyó munkásság, melynek rendszertelenségét és merőben adatgyűjtésben való kimerülését élesen megbírálja.

A közös ügy 1887-ben összehozott vele. Régen ismertem már, de eddig nem szoríhattam vele kezét. E kézszerítés pillanatában döntő fordulatát éreztem életemnek. Patriarchára emlékeztető külseje vonzott, recsegő orrhangján pattogó mondatai erős meggyőződésének kifejezőiként érték fülemet s a hogyan a mi közös ügyünkről lelkesen beszélt lelkembe — hát tudtam, hogy immár az édes atyám kívánságára követett jogi pályáról másfelé fordulok, arra, a mely felé ő mutatott. Mikor elváltunk és PETÉNYI jegyzetei közül feldolgozásra átadta a kék véresére vonatkozó adatokat, összeölelkeztünk.

Rövidesen megírtam azután a magyar madártan történetét és könyvészetét, előbbi dolgozatomat következő sorokkal végezve: „Jelenleg ornithológiai irodalmunk főfeladata az eddig gyűjtött anyagot feldolgozni, ismereteinket összegezni s a nemzetnek közkincsévé tenni.“ Ugyanakkor HERMAN OTTÓ meggyőző világos megokolással ajánlatot tett a kir. m. Term.-tud. Társulatnak egy a madarakról szóló mű megírására, mit a társulat elfogadván, őt 1888-ban a munka megszerzésével meg is bírta. „Elgon-

dolva — írja ajánlatában¹ —, hogy nekünk magyaroknak, mint minden más nemzetnek is, a tudomány egyetemességén kívül, mely az emberiség közös feladata és czélja, még külön feladatunk is van, t. i. a magyar nemzet közmívelődésének fejlesztése; elgondolva, hogy nyelvünk teljes elszigeteltségénél fogva a közmívelődés minden lényeges tényezőjét a magunk erejéből kell kiteremteniünk, tehát a legnagyobb gonddal kell megválogatnunk az irányt: önként felmerül előttünk a hatás kérdése, a melylyel állattani irodalmunk a nemzet közmívelődését előmozdítja“ s nem látva igazi élőhatását az akkori állattani irodalmunknak a közmívelődésre, ennek okát abban látja, hogy „Szakiróink egy része a régibb descriptiv iskolának a híve, majdnem tisztán a magyar terület jelenségeire szorítkozva, úgy gondolkozik, sőt ezt értekezéseiben ki is mondja, hogy legelőbb az állatesaladokat kell monografice feldolgozni s csak amidőn ez megtörtént, lehet az összefoglaló művet megírni“ a másik rész meg a tudományt csak magáért a tudományért műveli, új tényeket iparkodik felderíteni „megfelelkezve arról a hatásról, amellyel az egyetemes tudomány az egyes szakokra van — tehát egyoldalúvá válik, belemerül az aprólékosságokba, melyek az egyetemes tudományt elszigetelik s a közművelődésre való hatástól elütik akkor, amikor tagadhatatlan, hogy közművelődés és tudomány között kölesönös a hatás“. Ilyen okoskodás fonalán sürgeti oly összefoglaló állattani művek megalkotását magyar nyelven is, mint aminők a külföld előrehaladott nemzeteinek irodalmát gyümölcsözően, nagy számban szolgálják. Egy általános ornithologia megírása lebeg előtte, „mely a madarakat a tudomány mai magaslatán egyetemes szempontból is tárgyalva, a hazaiakat külön is kiemelné“. Mielőtt azonban tollat ragadott volna, bizonyos általános tanulságok kedvéért, elhatározta, hogy előbb felrándul a sarkköri tájakra az északi madárvilág életének megismerése céljából, azután meg a Nilus táját látogatja meg, hogy a forró égöv madarainak háztartásába bepillantson. Tervének első részét 1888-ban végre is hajtotta. DR. LENDL ADOLF társaságában Észak-Norvégiába utazott, huzamosabb ideig járta Tromsø szigetének környékét, majd meglátogatta Svaerholt madárhegyét s ami jellemző reá, nem érte be azzal, hogy mint előtte más kutatók, a madárhegyet csak a hajóról nézze, hanem kiszállott reá és bejárta azt. Inuét Vardőig ment, ott a magyar eredetű HELL MIKSA csillagásznak és társának, SAJNOVICS-nak, a nyelvésznek nyomait kutatta, hogy utóbb igazságot szolgáltatasson HELL-nek, kit azzal vádoltak meg, hogy a Venusnak a nap előtt való átvonulását borulat miatt nem figyelhette meg s így számításai a nap parallaxisát illetően koholtak.

Azt a sok sajátyszerű benyomást, mit Norvégiából haza hozott, nem fojthatta magába; elhatározta, hogy kiboesátja élményeit és tapasztalatait s „Az északi madárhegyek tájáról“ című pompás könyvben írta meg. Ismét a kir. m. Természettudományi Társulat vállalta a kiadást, ő tehát íróasztalához telepszik, ír, levelez a külföld neves ornithologusaival s 1893-ban befejezi könyvét. Ámde míg a munka elkészült, más egyéb nagy dolgokat is végzett. A madaras könyv megalkotása azonban elhalasztódik, nem egyedül a norvég út leírása, hanem inkább a II-ik nemzetközi ornithologiai kongresszus előkészületei miatt. Elmaradt a Nilushoz tervezett utazás is, melyen kísérni akartam; a kongresszus került most napirendre. „Az ügyet — írja

¹ Term. tud. Közl. 1888. évf. 62. l.

hozzám 1889 december 20-án kelt levelében — nekem kellett kezembe vennem — már folyamatban is van — — — kénytelen vagyok az afrikai utat elhalasztani, mert igen fontos, hogy az 1891-ben tartandó kongresszuson jó magyarországi dolgokkal tegyünk ki magunkért.“

Hogy e kongresszust REZSŐ TRÓNÖRÖKÖSÜNK sötét tragédiája későbbre halasztotta, mint tervezve volt, az csak természetes. Ám azért az előmunkálatok már jóval előbb, 1889-ben, megindultak s velük kezdődik madártanunk történetének minden időkre emlékeztető, legfényesebb fejezete. Hogy HERMAN OTTÓ ez években micsoda emberfeletti munkát végzett, azt csak az ítélni meg, a ki tanuja lehetett — úgy mint én — kimeríthetetlen munkabírásának. A kongresszusról szóló „Főjelentés“ nagyjából beszámol az előkészítésnek közel 1½ évig húzódó munkájáról, annak főbb mozzanatairól. De arról nem szól, hogy ugyanakkor, mikor ő az egésznek lelke, mozgatója, irányítója, egyúttal képviselői kötelezettségeinek is eleget tesz, mellesleg Norvégiában végzett utazásáról is irogat, majd kidolgozza a madárvonulás mintaszerű megfigyelésének „Szabályzatát“, s mikor az országos hálózaton és a Fertő—Balaton—Dráva-fok átlóján és a Velencei-tóhoz előretolt állomáson megkezdődik a három hónapra terjedő megfigyelés, ő Tótszentpálra száll ki a Balaton mellékére. És megírja PETÉNYI SALAMON JÁNOS-nak életét. Engem a kongresszus magyar bizottságának főtitkári helyére állított, közvetlenül figyelhettem hát micsoda könnyűséggel küzd meg a legnagyobb nehézségekkel, micsoda rugalmasan siirög-forog a szédítő hajszakban s lelke, teste szinte megifjodik a fáradságoktól.

A lelkesedés láza, a munka, a tárgy és a haza szeretetének fanatizmusa ragadta.

Biztos előrelátása, a mivel munkatársait megválogatta, sokoldalú tudása és tapasztalata, szervezőképessége csak úgy esillogott. A kongresszus nem is végződhetett másként, mint fényesen s maradandó nyomokat rótt a madártan minden ágába. Kivétel nélkül elismerték ezt a hozzánk látogatott külföldi ornithologusok, szakunk elsőrendű csillagai és SHARPE, az elsők elseje, azt írta róla, hogy „soha többé ilyen nem lesz“. És jogosan mondhatta HERMAN OTTÓ is a kongresszus „Főjelentése“ előszavában: „ha nem is teremtett a további előhaladás számára teljesen rendezett viszonyokat, de reámutatott arra az irányra, kijelölte a kerékvágást, a mely a cél felé vezet“.

A magyar madártan ügyét azonban végképen dülöre hozta ez a kongresszus: itt rakta le HERMAN azt az alapkövet, melyen utóbb madártani intézetiünk esarnoka felépült és a melyben munkálkodásunk egy középponti intéző szervezetben egyesült. Közvetlen gyümölcse pedig a kongresszusnak: PETÉNYI életének és működésének teljes feltárása és igazi méltatása a jelen nemzedék előtt; madárfaunánk kritikai megállapítása,¹ egy rendszeres gyűjteményben és számos biológiai csoportban való bemutatása, megtoldva a hazai madárfajok tojásainak gyűjteményével; a madárvonulás Magyarország területén való megfigyelésének mintaszerű végrehajtása, szakemberektől megszállott és az egész állami erdészeti személyzetből kikerült nagy hálózaton, az ornithophaenológiai történeti adatok egybegyűjtése s az így nyert anyag módszeres, kritikai feldolgozása. Ez utóbbi munkálatot — miután a

¹ FRIVALDSZKY J.: *Aves Hungariae*.

kongresszus lebonyolításának terhére is viselte s a „Főjelentés“ I-ső és II-ik kötetét 1892-ben megszerkesztve kiadta —, csak később írhatta meg s 1895-ben a kongresszusi iratok III. köteteként becsajjtotta közkézre „A madárvonulás elemei Magyarországon 1891-ig“ czímen.

Elütően mindazoktól, kik a vonulás tünetét merőben faunisztikus vagy deduktív úton és mindenféle feltevések, elméletek spekulációival akarták megoldani, ő a tiszta indukezió segítségéhez folyamodik, a tünet két főtenyezőjére — idő és tér — vet súlyt, melynek nyomán a meteorológiában alkalmazott módszerrel dolgozza fel az adatok halmazát. Hangsúlyozza a hálózatos megfigyelések fontosságát, az egyes állomásokon éveken át gyűjtött sorozatos adatok jelentőségét s ezekből az összehasonlításra alkalmas érkezési középszámokat számítja ki. Hogy kritikai eljárásának sarkalatos elveit érvényesíthesse, a megfigyelők teendőit ezekben a pontozatokba foglalta:

1. A megfigyelő-állomás tüzetes megállapítása földrajzi, magassági és egyéb helyi viszonyai szerint.
2. A megfigyelt madárfaj lehető biztos meghatározása.
3. Minden adat pontos keltezése.
4. Az ornithologiai résznek a meteorológiával való egybekapcsolása.

Az ilyen alapon felgyűjtött anyagból az egyes állomásokra és nagyobb területi egységekre kiszámított középszámait a madárfajok érkezésének, ha nem is magyarázzák meg a vonulás tüneményének végső okát egy esapásra s inkább csak a mozgalom haladását, terjeszkedését, a területek megszállását, a megtelepedés fokozatos lefolyását világítják meg, mégis reávilágítanak arra az útra, a melyen az eligazodás lehetségessé vált és szigorúan tudományos eljárással vezérelhet, lépésről-lépésre tért nyerve, a megoldás felé.

Az ornithophaenologia terén mindenesetre úttörő munka volt HERMAN e műve, melynek rendszerét, kritikai módszerének elveit utóbb az országos megfigyelő-hálózatnak éveken át való működéséből kikerülő tapasztalatok, tanulságok mind élesebben fejlesztették s egyben-másban módosították, tökéletesítették.

Nyomban a kongresszus lezajlása és friss hatása után felvetődött HERMAN-ban a gondolat, hogy azt a nagy erőforrást, a mi a magyar ornithologusok szorosabb tömörüléséből fakadt, állandósítani és szervezve biztosítani kellene. Tervének a körülmények is kedveztek, mert hiszen CSÁKY ALBIN gróf, a kongresszus egyik díszelőke volt akkoriban a magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, ki maga is résztvett a kongresszuson és közvetlenül láthatta a nagy fellendülést, a valóban komoly, tudományos munka jegyében, de láthatta a hazai erőknél azt a számottevő csoportját is, mely a kibontott lobogó alá sorakozott.

CSÁKY ALBIN gróf hamarosan elfogadta HERMAN eszméjét, holmi állandó madártani szervezet alkotása tárgyában s megbízta őt a tervet kidolgozásával. A terv elkészült, a miniszter elfogadta és 1893 május 20-án kelt 15,036. számú és az ezt kiegészítő nov. 20-án kelt 30,071. számú leirataival életre keltette a „Magyar Ornithologiai Központot.“

Magyarország oly intézettel gazdagodott ezzel, minek sehol sincsen mása. Persze a kezdet szerény volt, a bölcső szegényes. Mindössze 2000 koronára rugott javadalmazása s helyisége a Magyar Nemzeti Múzeum két szobáját foglalta el.

Az intézet vezetésével HERMAN OTTÓ-t bízta meg a miniszter, mint tiszteletbeli főnököt, a ki mellett egy asszisztens és egy önkéntes működött.

Megrakván így a magyar madártan biztos és meleg fészket, az anyamadár féltésével és szeretetével örködött az új otthon fölött, egyre-másra tatarozta, melengette, védte, csinósította, népes családot röptetett belőle világgá s végső leheletéig nem távozott mellőle.

Első dolga volt az intézet folyóiratának, az „*Aquilának*“ megindítása, mely kezdetben túlhíyomóan az ornithophaenologia körébe vágó dolgozatokat hozott és a magyar megfigyelőhálózat működésének évenként feldolgozott anyagát tartalmazta. Később azonban az ornithologia minden ágára kiterjedő dolgozatok is jelentek meg benne, a mivel párhuzamosan az intézet kereteit is bővítette HERMAN OTTÓ átfogó értelme s kivált bevonta abba a gazdasági madártant és madárvédelmet is. Az ornithophaenologia mellett ugyanis az utóbb említett két területén a madártannak, mindenkor legszívesebben dolgozott. Világos eszével meglátta, micsoda értéke van a madarak munkájának az ember érdekei szempontjából s micsoda tudományos és gazdasági jelentősége van annak, hogy ezt a madármunkát pozitív alapon mérlegelhessük. Melegséges jó szíve pedig, mely már 1882-ben arra indította, hogy nagy agitációt fejtessen ki egy az ország középpontjában alakuló állatvédő-egyesület érdekében, mely azután eredményes is volt — az ő kedves madarait különösen is oltalomba fogadta s látván, mint fogy, pusztul szárnyas világunk a kultúra terjedésével és egyéb fokozottabb mértékben érvényesülő tényezők miatt, hathatós védelmük érdekében úgy a tett, mint az elmélet terén, itthon és a nemzetközi viszonylatokban sikra szállott. Jórészen az ő évekre terjedő hathatós akciójának eredménye, hogy a madárvédelem terén minden tekintetben rendben van szénánk s a külföldnek is példát adtunk.

Megerősödvén az intézet, — mert nemesak a meglevő erőket igyekezett HERMAN odakapcsolni és foglalkoztatni, hanem a jövőbe tekintve, újakat is nevelni, — 1896-ban, Magyarország ezeréves fennállása fordulóján, a maga szerénységéhez képest úgy ünnepelt az intézet munkáshada, hogy HERMAN javaslatára elhatározta egy teljes madártani szótár összeállítását és a hazai madárfajok névjegyzékének a modern nomenklatura alkalmazásával való kiadását. Az utóbbit „*Nomenclator Avium Regni Hungariae*“ ezímen el is készítettem; az előbbi — sajnos — töredék maradt, mert feldolgozóját, PUNGUR GYULÁ-t, munka közben ragadta el a halál.

HERMAN OTTÓ madaras könyve, a minek szerzésére még 1888-ban vállalkozott, de a mit a közbejött és az itt vázolt események miatt meg nem írhatott, most már úgy látszott, hogy sohasem jelen meg. Csakugyan el is ejtette szándékát, mert éppen a Millennium évének nagy alkalma, a kiállítás, egész erejét az ősfoglalkozásokra terelte s az a páratlan siker, a mit halászati és pásztoréleti gyűjteményével elért, véglegesen megszilárdították abban a szándékában, hogy hátralévő napjait az ősfoglalkozások 4 kötetre tervezett könyvének megírására fordítsa s a M. O. K. vezetése mellett legfőlegb kisebb madártani dolgozatokat vagy műveket alkosson, de főerejével a nagy néprajzi feladatnak megoldásához lásson.

Azonban a madaras könyv ügye mégis csak zavarta nyugalmát. Ha nem én írhatom, úgy csinálja más — gondolta — de a fő, hogy meglegyen. Engem kért föl: vállaljam. Nem haboztam az igennel, hiszen az anyagot hozzá évek során

gyűjtöttem s mert arról is szó volt, hogy a feladatot lehetően gazdasági irányban oldjam meg, a megfelelő kutatásokat a még ki nem aknázott téren is végezni megígértem. HERMAN OTTÓ ernyedetlen agitációt fejtett ki a könyvem érdekében s mindent megmozgatott, hogy olyan terjedelemben és köntösben láthasson napvilágot, mint a minőben azután 1899 végén esakugyan megjelent: „Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségükre“ ezímen.

1898-ban a m. kir. rovarügyi és a magvizsgáló állomások segítségével azon van HERMAN OTTÓ, hogy a madarak táplálkozása gyomor- és begytartalmakból rendszeresen és tüzetesen megállapíttassék s ez a munkát szakadatlanul továbbvitessék. 1899-ben szervezte a vonulás megfigyelésének egyöntetűsége tárgyában Ausztria, Magyarország és Bosznia-Hercegovina ornithologusainak Szarajevóban való gyűlését, melyen azonban külföldi szakemberek és szakunk egyéb barátai is résztvettek úgy, hogy az összejövetel majdnem nemzetközi kongresszus arányait öltötte és értékes munkálatokkal is gazdagította a tudományt. 1900-ban az országos megfigyelőhálózatot kiterjeszti s kísérletet tesz a néptanítók bevonásával, a fecske és gólya érkezésének megfigyelésére. Azután a Párisban tartott III-ik nemzetközi madártani kongresszuson jelent meg és képviselte munkatársaival és a M. O. K. irodalmi munkássága eredményeinek bemutatásával a magyarságot, épp olyan hatásosan, mint utóbbb 1905-ben Londonban a IV-ik és 1910-ben Berlinben az V-ik nemzetközi madártani kongresszusokon és azt hiszem, mindnyájunknak emlékezetébe vésődött az a sora felszólalásainak, előadásainak, a miket e gyűléseken tartott s az a lendületes, szárnyaló beszéd, mellyel Berlinben az idegen országok képviselői nevében és felkérésére a kongresszust üdvözölte, s melyben a többek közt ezeket a saját magát is jellemző szép szavakat mondta: „Jellemző korunk szellemére, hogy a rögtől való elszakadás törekvésében nem mindig az ideális magasság és ideális szabadság elérése utáni vágy az ösztönző rugó, hanem — a nagybatalmak részéről — az a vágy, hogy a melinit és ekrazit könnyebben legyen alkalmazható a mélységben, ott, a hol az ember él és alkot . . .

Az emberiség génusza elborul! Hiszen a tudománynak, a mely erőket ismer fel és azok alkalmazását tanítja tulajdonképpen mindent a humanizmus szolgálatába kell állítania, mindent az emberi élet megkönnyítésére és megszépítésére kell alapítania.“

1901-ben a M. O. K. a földművelésügyi minisztérium ügykörébe került, tágas, modern berendezésű új helyiséget kapott s a madárvédelem gyakorlati megvalósítása terén is felveszi nagyarányú tevékenységét, gyűjteményei és könyvtára pedig gazdagodnak. HERMAN az intézetre fordított munkássága mellett ez évben írta meg „A magyar nép arca és jelleme“ cz. könyvét. 1903-ban tízéves fennállását ünnepelhette volna az intézet, ehelyett azonban HERMAN OTTÓ beéri azzal, hogy beszámol az addig kifejtett munkásság eredményével és egy dolgozatában nyelvi alapon kimutatja, hogy az Európában immár régen kihalt *tarvarjú* (*Geronticus eremita*) hazánkban is előfordult. 1904-ben megvalósíthatja egyik álmát: CSÖRGEY TITUSZ feldolgozásában magyar és német nyelven kiadhatja PETÉNYI SALAMON JÁNOS megmentett madártani töredékeit. És ekkor eszébe jutott, hogy mégis csak van tartozása a madaras könyve elmaradásával a magyar közművelődéssel és kivált a népművelődéssel szemben. Akarata egyet villan s már el is készül „A madarak hasznáról

és káráról“ szűztiszta magyar népies nyelven írott remek kis könyve, melynek első kiadása 20,000 példányban hamarosan elfogyott s azóta IV-ik kiadása is megjelent, s német, sőt angol nyelven is közkezen forog. Egyenesen a néphez szól benne s leírva a madarak szervezetét, az emberhez való viszonyukat, szerepüket a közmondásban, költészetben, jelentőségüket gazdaságunkban, megismertet a védelmük érdekében foganatos eszközökkel s röviden írásban és képben bemutatja legnevezetesebb madárfajainkat. Mindezt oly meggyőző, kedves költői felfogással adja, hogy belőle a madarak megismerése és megszeretése széles rétegekbe terjedjen. 1905-ben, 70 éves születésnapja alkalmából HERMAN-nak, háziünnepet rendezett a Magyar Ornithologiai Központ s egy díszes emléklapot nyújtott át neki munkatársainak népes gárdája. PUNGUR GYULA üdvözlő szavaira felelve, a többek közt ezeket az emlékezetes szavakat mondta: „Nem ismerek érdemet, csak kötelességet, a melyet mindenki azon a ponton, a hol működni kell, képességéhez mértén teljesítsen. Különösen áll ez a kulturális és tudományos köztéren és még inkább szeretett hazánkban, a hol ezer ok teszi szükségessé a kötelesség tízszeres teljesítését, mert hiszen hibánkon kívül több évszázados visszamaradást kell helyrehoznunk! Ez utóbbi szempontból tekintve törekvéseimet, eredményeivel éppen nem vagyok megelégedve és csak egyetlen okom van arra, hogy ne vádolhassam magamat: nem tehettem mindig azt és úgy, a mint és a hogy jónak láttam; a körülmények, melyek erősebbek voltak nálamnál, alkották az akadályt; én elvégre is csak egy ember vagyok. Egy dolog azonban teljes megnyugvást ad: egyetlen, soha el nem árult czélom az volt és maradt váltig is, hogy hazámnak, nemzetemnek szolgáljak a kultúra terén, teljes akaraterőmmel és egész szívemmel. Egészen tudatosan kezdtem a küzdelmet két karddal. Az egyikkel a nemzet nyelvén befelé harsogtam, a másikkal idegen nyelven kifelé; az utóbbival — bár csak szerény területen — annak az elismeréséért, hogy van magyar kultúra, mely helyet követelhet és követel is az emberiség egyetemes kultúrájában.“

A 70 éves „öreg úr“ önmagához következetesen, vasakaratóval belevágja azután a fejszéjét a nagy fába, megírja „A magyarok nagy ősfoglalkozása“ I-ső kötetét (megjelent 1909-ben), majd a másodikat: „A magyar pásztorok nyelvkinésé“-t, mely az elmúlt évben hagyta el a sajtót.

1905-ben érdemeit a kir. m. Természettudományi Társulat legnagyobb jutalmának, a SZILY-éremnek, részére való odaítélésével ismerte el. HERMAN OTTÓ nagy lelkéhez méltóan fogadta az elismerést, az érmet, mely 30 darab 10 koronás arany sulyának felel meg, köszönettel vette, de a vele járó 200 darab 10 koronás aranyat visszaboesátotta a társulat rendelkezésére, csak 50—50 darabot csatolt felesége és a maga nevére a társulatnál letett alapítványához, ezeket a szavakat fűzve elhatározásához: „az, a mi engem a működésre serkentett, a mi irányt adott, lelkesített, az nem mérhető sem aranyak, sem koronák számával, tehát értékével sem, mert annak csak egy jutalma lehet: a híven teljesített hazafias kötelesség tudata, az abból folyó megnyugvás“.

Igy gondolkozott ő, a vagyontalan, abban a korban, a melyben az aranyborjú imádása uralja az emberiség eszelekvése rugóit!

1907-ben, mintán a párisi 1902. évi nemzetközi madárvédelmi egyezményt a magyar törvénykönyv is bevette (1906:I. t.-ez.), DARÁNYI IGNÁCZ dr. földművelésügyi

miniszter megbízásából egy kötetben megírta történeti vázlatát ez egyezménynek a Magyarországhoz való viszonylatban. Ez a munka angol nyelven is megjelent.

Már 1903-ban hangsúlyozta,¹ hogy a vonulás megfigyelésében „a kutatás súlypontját most már a tropikus és szubtropikus vidékekre kell helyezni, mint a hol a vándormadarak telelnek“. És 1908-ban már a M. O. K. is foganatosítja a madarak gyűrűvel való jelölését, mely a megfigyelési adatok feldolgozásának kritikai módszerét kiegészíti és teljesen pozitív alapon lendíti a kérdés megfejtését.

Az ornithológiát szolgáló munkásságában — úgy nagyobb, mint számtalan kisebb cikkeiben — épp oly hű maradt a tudomány egyéb terein követett elvéhez: mindig a lényegbe tekintett és nem a külsőségekre, aprólékosságokra. Az utóbbi évtizedek rendszertani és nomenklaturai nagy vitái hidegen hagyták, a szubspezies-gyártók erőlködéseit és szélsőséges szörszálhasogatásait, ha merőben madárbőrök hiányos anyagából következtek, egyenesen korholta, új fajok felfedezése pedig sohasem esiklandozta hiúságát. Az empirizmus és leíró irányzat szerinte csak ismeretszerzés, de az extensiv biológia sem elégíti ki, hanem követeli vele kartöltve azt az intenzi-vitást, mely a madár belsejét, szervezetét is kutatja, vagyis a magasabb értelemben vett biológiát, tehát igazán az életet tanulmányozza. „a formák és az egyedek tevékeny együttthatását, a természetbe való behatását és annak következményeit, egészen az anyag fizikai és vegyi rendeződéséig menve“, más szóval azt, „mely az élet legvégső feltételeibe iparkodik behatolni a mikroszkóppal“.

1909-ben a madártani intézetet DARÁNYI IGNÁCZ dr. földművelésügyi miniszterünk a m. kir. intézetek sorába iktatta (1411/909. eln. sz.), a mi jövőjének biztosítása szempontjából jelentőséges; de egyszersmind elismerése annak, a mit az idelátogató külföldi ornithologusok és a külföldi szakirodalom már régen hangoztattak, hogy az intézetet „irigylük tőlünk“. 1911-ben megkapja az intézet a mostani tágas, emeletes külön pavillonját az ampelologiai intézet szomszédságában.

HERMAN OTTÓ-t az utóbbi években az aviatika szédiületes fejlődése is megkapja s nézeteit az „Aquila“ hasábjain fejezi ki. A Magyar Földrajzi Társulat kezdeményezéséből megindult és a magyar Alföld tudományos kutatására irányuló mozgalom is élénken érdekl s a kutatás madártani tervezetét elkészíti. Egyébként a néprajzi nagy munka foglalkoztatja leginkább s elrendezi a jegyzeteit, a képanyagot. Rop-pant, hatalmas levéltárra terjedő levelezésének rendezését is bevégzi. Szenvedélyes levélíró volt s nem ritkán egy nap 20—25 levelet is megírt, mert szinte minden nevesebb képviselőjével az általa művelt tudományszakoknak, levelezésben volt. Levelei korántsem pongyolák, hanem kész irodalmi művek, telve szikrázó elmésséggel, tréfával, adomával és bátran állíthatom, hogy úgy leveleinek számát mint irodalmi színvonalát és tudományos becsét tekintve, mint levelező jóval felette áll nagy episztola-íróknak, a nyelvújítás mesterének, KAZINCZY FERENCZ-nek.

Az „Aquila“ immár XX kötetben van előttünk és 6978, 4° nagyságú oldalon, számos táblával és képpel élénkített szöveggel gazdagította a madarokról szóló tudományt nemesak magyar nyelven, hanem az idegen kultúrnemzetek nyelvén is.

Ha egyebet nem eselekedett volna HERMAN OTTÓ, ezzel a „könyvtárral“ és a kir. m. Ornithologiai Központ megalapításával is örök emléket állított volna magának.

¹ Aquila, 1903. évf. 17. 1.

S habár a legnagyobbat, a minék bevégzésére vonatkozott legutolsó erős szava, az „*akarom*“, nem végezhetette be, élete és munkássága mégis teljesen befejezett egészét alkot a harmonikus szépség minden vonalával. Úgy írt és beszélt, a hogyan érzett; szavai és írása híven és igazán tükrözték lényét. A madártan terén való alkotásai mellett irodalmi művei is sok tekintetben csak úgy úttörők, mint az ősrégészet,¹ néprajz s a természetrajz több ágazataiban. Ő sohasem mozgott kítaposott utakon, mindig szűz területek, őserdők ösvénytelen reugetegeiben vágott esapást; merész elhatározással, a lángész ezikázó villámlásával a legsűrűbb kuszáltságának vetve magát, lankadatlan munkabírással végezve a vállalt feladat végrehajtását. Hogy munkássága olyan terjedelmes és változatos volt, abban találja magyarázatát, hogy rendkívül finoman kifejlődött következtető képessége és mesésen könnyű felfogása volt. Egy-egy könyvet két-három nap alatt nemesak átolvasott, hanem tartalmát tökéletesen megemésztette. Süketsége ellenére az üléstermekben élénken résztvett a tárgyalásokban s pár „esattanó szóból“ tiszta képet alkotott magának a felszínen lévő tárgyról s a legnagyobb tájékozottsággal szölt hozzá. Minden cselekedetét a legönzetlenebb hazafias érzés és színtiszta idealizmus rugója mozgatta s ha maró gúnnyal, pattogó élezzel, aczélos keménységgel csatázott ellenségeivel és irigyeivel, akkor is az ügy s nem saját érdeke vezette. Ember volt, de egész ember, érzékeny és kényes az igazságra s ha alapjában gyermekies, lány szíve hamarább érezte a tövist, az érintést és sok esatát kellett vívnia, ez annak tudható be, hogy a mai társadalomban csak úgy haladhat útján az olyanféle felfogású és szemhatárú ember mint ő volt, ha egyúttal erős harcász is. És a sok hajsza, a reugeteg munka erős lelkét és testét csak edzette. Melegséges fészében, melyet — nőül vevén nagyborosnyói BOROSNYAY KAMILLÁ-t, a kiváló írónőt — már félszázaddal vállán alapított meg, megpillent, vagy elvonult gyermekkori kedves emlékei táján alkotott nyári lakába a „Peleházába“ s úgy üdült, hogy munkát változtatott. Ez volt a szabadságideje.

Sajátságos, látszatra össze nem való, tulajdonságok áradtak ki lényéből: szellemes esevető volt és szónok, radikális politikus és böles, költő és szépíró, tudós és tanító, ujságíró és szerkesztő, művész és kritikus, vitatkozó és levélíró, agitátor és esendes munkás, szervező és végrehajtó. Mintha BRASSAI SÁMUEL, PETŐFI és ARANY lénye olvadt volna benne egyiüvé! mintha BUFFON, VIRCHOW, HUMBOLDT szelleme világtana belőle magyar fénynyel!

És a mi legsajátságosabb: ő épp úgy a legstílszerűbb volt a gyermekszobában ugráló, hanczurozó apróságok raja közepett, mint nem kevésbé viharzó forradalom vezéreként fegyverrel és lobogóval kezében az utczatorlaszok tetején, mellét tárva oda a hatalom fegyvereinek, izgatva, tüzelve a végsőkig az eszme mellett, mely lelkét betölti. De épp úgy beleillett a halász- vagy pásztorkunyhó szerénységébe, az egyszerű nép közé, mint ragyogó nemzetközi gyülekezetek fehér nyakkendő, frakkos társaságába, hol ünnepélyes kimértséggel a legválogatottabb eszmeesere folyik.

Magában álló típus volt, rendes mértékkel nem mérhető. Ez az oka, hogy sokan nem bírták megérteni.

¹ A magyar földön talált első palaeolith-leletet is ő ismertette s barlangjaink átkutatását nem szünt meg sürgetni.

1913 elején gyenge szélhűdés érte, úgy hogy a tollat sem forgathatta. Szívós szervezete azonban leküzdte a bajt s mégis csak megírhatta utolsó, az ősfoglalkozások körébe tartozó nagy könyvét, melynek 1914 január hóban kelt előljáró szavait így végzi: „Ez azonban még nem végbücsű, mert e szerény kötet után következik a néprajzi és néptani rész. Még most is ki merem mondani: *akarom!*“ Sajnos, ezt az akaratát a magasabb hatalom meggátolta s e részben élete munkáját nem fejezhette be. A madártan terén azonban harmonikusan zárta le rendkívüli pályáját. Leróhatta teljesen azt az adósságát PETÉNYI iránt, a mivel neki, serkentőjének, tartozott, a mit részletenkint egész életén át törlesztett. Az utolsó részletet azzal fizette meg, hogy a gyűjtés útján felszaporodott költségből megcsináltathatta ez úttörő jelesünk bronzból öntött emléktábláját. Erre vonatkozik legutolsó kézírata: „*Petényi emlékezete*“ czímen.

Azután egy kegyetlen véletlen végképpen kiütötte kezéből a tollat. 1914. decz 15-én Budapest egyik forgalmas utzakereszteződésén egy teherkocsi elütötte a 80 éves, süket aggastyánt, úgy hogy lába eltört. Ez azonban még nem lett volna baj. Mintán gipszkötést alkalmaztak lábára, hamarosan visszanyerte jó kedvét, sőt GAAL GASZTON régi hívének, ki meglátogatta, még tréfálkozva említette: „Ha már esizmat húztak reám, tegyenek reá sarkantyút is“. Pár nap mulva azonban felújult bronchitise és deczember 27-én reggel $\frac{1}{2}$ 8-kor szívbénulás állván be, esendesen elhunyt.

Nagy lélek szállott el közülünk. Őserő mozgatta mindenkor mindenben. Cselekvése, írott és kimondott minden szava a tudományt, a közművelődést, a magyarságot szolgálta s a kincsekből, miket a mélységekből kibányászott, csak nemes fémek, miket a vizekből kihalászott, csak igaz gyöngyök kerültek felszínre, a nemzet és az emberiség szellemi vagyonának valóságos ékességei.

E kincsekből nekünk, kik megtántoríthatatlanul mindig melletted állottunk és a mi kedves madártanunknak oroszlánrész jutott: hála érte felejthetetlen Mesterünk!

Nemcsak emlékedet őrizzük hű fűi szívvel, meghajtva előtte lobogónkat, hanem váltig követni fogjuk, a mit „aere perennius“ hagyál reánk örökül, s a mit végrendeletszerűen „A madárélet tanúságai“ című dolgozatodban az „Aquila“ 1913. évfolyamának előljáró ezikkében összefoglaltál s a miben a kir. m. Ornithologiai Központ jövőbeli irányát kijelölted.

Alkotni és építeni fogunk tovább is azokon az erős alapokon, miket leraktál, mert tudjuk, hogy példadat követve és a megmutatott utakon haladva biztosíthatjuk csak a madártan egészséges továbbvirágzását és ezzel róhatjuk le haló poraid és örökéletű szellemed iránt emberi és hazafias kötelességünket.

Köszeg, 1915 február 12-én.

Otto Herman.

Geb. am 27. Juni 1835, gest. am 27. Dezember 1914.

Nachruf von STEFAN CHERNEL von CHERNELHÁZA.

„Schwere Stürme toben über uns.“ Die Furien der Vernichtung jagen dahin über die blühenden Reiche der Kulturvölker, alles zertrümmernd, was Verstand, Kraft, Wissen und Fleiss mit vieljähriger Arbeit Schönes und Nützlichendes geschaffen haben.

Kunstwerke der vergangenen, sowie auch der gegenwärtigen Zeit, unersetzliche Meisterwerke des Genies, grossartige Fabriksanlagen, blühende Dörfer, glänzende Städte, prächtige Anwesen, Resultate der zähen Energie von Generationen, werden durch den noch nie dagewesenen fürchterlichen Tornado des Weltkrieges hinweggefegt und er hinterlässt nicht nur rauchende Trümmer, von Granaten und Laufgräben durchfurchte blutige Schlachtfelder, sondern er stürmt auch über die unermesslichen Wässer der Ozeane hinweg und stürzt sowohl Menschen, wie auch mit menschlichen Gütern beladene, Milliarden Wert vorstellende Flotten ins Wellengrab und lähmt den die ganze Welt umspannenden Handel.

Die Kultur und Zivilisation kann den Ausbruch eines so schrecklichen Weltbrandes nicht ersticken, sie kann ihn höchstens verzögern, denn ihre schützende Asche bedeckt eine immer glimmende Glut, welche wie jeder Lebensfunke glüht und aufflackert, wenn er vom Sturmwinde getroffen wird.

Jeder lebende Organismus kämpft und streitet, damit er lebe, und jene Worte der heiligen Schrift, die der Herr zu Adam sprach: „Verflucht sei der Acker deinetwegen, mit Kummer sollst du dich drauf nähren dein Leben lang“,¹ oder SENECAS Ausspruch: „Vivere est militare“, ist im Wesen identisch mit jener Kardinalwahrheit, welche DARWIN mit den Worten „the struggle for life“ oder „der Kampf ums Dasein“ ausdrückte und zu einem so hervorragenden Faktor der Entwicklung des organischen Lebens erhob.

Diesen Kampf kämpft, seit Beginn der Zeiten, von den Infusorien des Wassertropfens angefangen bis hinauf zum Menschen, jedes Wesen und trachtet mit seinen primitiven oder vollkommeneren Mitteln seine Macht zu erhöhen und den Schwächeren zu unterdrücken.

Das Tier kämpft aber mehr mit seinen körperlichen Waffen, der Mensch dagegen auch mit seinem Geiste. Und nachdem bei uns schon mehr und mehr die beschwingte Seele über den Körper herrscht, in die Höhe strebt und Ideale verfolgt, so bekommen wir auch unseren Anteil am Kampfe auf geistigem Gebiete, weil die Ideen und Gefühle in unserem Inneren die Achtung und Empfänglichkeit

¹ Moses, I. Buch, 3. T., 17. Vers.

für das Schöne, Gute und Edle zur Blüte bringen, die Blumen der Sittlichkeit, deren Duft sich über das betäubende Unkraut des Egoismus und Neides, des Lasters und der Niedertracht verbreitet und bestrebt ist, deren Wucherung zu unterdrücken. Im Verhältnis zur Veredelung unserer inneren Welt mildern sich die Greuel der rein nur um unser Leben geführten Kämpfe, und wenn es uns auch nicht gelingt, den Samen des Bösen ganz auszurotten, und wenn wir auch unsere tierische Natur nicht ganz ablegen können, so können wir dennoch erreichen, dass die verhängnisvollen Ausbrüche unserer Kämpfe eingeschränkt, in menschlicher Weise geführt werden, und dass nach den Greueln der Zerstörung je längere Zwischenpausen bleiben zur Entwicklung der friedlichen Arbeit, welche auf dem Wege der Vervollkommnung in immer höhere Lagen führt.

Helden sind diejenigen, welche inmitten schrecklicher körperlicher und seelischer Versuchungen, jeden Augenblick ihr Leben aufs Spiel setzend, auf dem Schlachtfelde leiden und fürs Vaterland sogar ihr Blut vergiessen; aber noch grössere Helden sind diejenigen, die ihr ganzes Leben einer hehren Idee widmend, vor nichts zurückschrecken, mit jeder ihrer Nervenfasern und Muskeln uneigennützig an der Förderung des menschlichen Fortschrittes und der Aufklärung arbeiten, als höchstes Ziel das menschliche Glück im Auge habend.

Wir beweinen den in der Schlacht gefallenen tapferen und siegreichen Feldherrn und opfern seinem Andenken unverwelkliche Lorbeeren; aber wie sollen wir trauern, wenn der auf geistigem Gebiete führende Held von der Szene des Lebens verschwindet, der unblutige entscheidende Schlachten gewann, mit seinem glänzenden Genie und warmen Herzen und mit den Strahlen seines Triumphes nicht nur sein Volk vergoldete, sondern auch die höchsten gemeinsamen Interessen der Menschheit.

OTTO HERMAN, dessen sterbliche Reste nunmehr in jener Muttererde ruhen, auf welcher sich sein kampfreiches Leben abspielte und welche er bis zur Anbetung liebte, war einer der zuletzt erwähnten Helden. Tiefe Trauer befällt das Herz des ungarischen Volkes, weil es in ihm einen seiner besten, treuesten Söhne verlor. Mit ihm erlosch einer der Vulkane des ungarischen Genius, aus dem nicht sengende Lava, sondern das belebende Feuer des Fortschrittes hervorschoß. Von den Gipfeln der Karpathen ist der edle Adler, oder sagen wir Turulvogel, weggestrichen, der in seinem hohen Fluge den späten Enkeln Árpáds neue Wege wies.

Und hauptsächlich wir fühlen uns tief erschüttert, die ihm am nächsten gestandenen sind, die er seine Söhne nannte und die wir in ihm wirklich unseren Altmeister beweinen.

Schwer fließt die Schrift aus meiner Feder, das Wort stockt auf meinen Lippen, die Rede drosselt mir die Kehle, und dennoch fühle ich, dass es mir obliegt an dieser Stelle seiner zu gedenken. War er doch am Beginn meiner Laufbahn mein leitender Stern! Ich kannte sein ganzes Wesen, an heiteren und düsteren Tagen; ich begriff die Triebfeder jeder seiner Handlungen; ich sass oft mit ihm zusammen am Arbeitstische und auch im fröhlichen Freundeskreise; ich erging mich mit ihm in den freien Hallen der Natur und im Lärm der Städte, daheim und im fernen Auslande; ich war jahrelang Zeuge des Aufflackerns seiner Ideen, der Verwirklichung seiner Pläne, bei der Durchführung einiger durfte ich ihm auch

zur Seite stehen: und wenn uns auch das Schicksal räumlich trennte, so unterhielt ich durch Briefwechsel die engen Bande, welche mich bis ans Ende an ihn knüpfen.

Jawohl, nicht nur die Pietät erheischt es, dass ich die letzten Grüsse Deiner Söhne auf diesen Seiten zum Ausdruck bringe, aber vor allem der nie versiegende Dank, der meinem Herzen, unserem Herzen entspringt.

*

Das Jahr 1835 ist mit glänzenden Buchstaben in der Geschichte unserer Ornithologie verzeichnet. Dieses Jahr brachte den Grossmeister der deutschen Ornithologen, JOHANN FRIEDRICH NAUMANN nach Ungarn, der in Begleitung NEUBERTS zu uns kam und den Begründer der ungarischen wissenschaftlichen Ornithologie, JOHANN SALAMON PETÉNYI, aufsuchte, um mit ihm die Umgegend des damaligen Pest und hierauf die Banater Komitate zu besuchen, wo er Gelegenheit hatte hauptsächlich die grossartige Vogelwelt unserer Ursümpfe zu studieren.¹ Und im selben Jahre, kaum 2 Monate vor der Ankunft NAUMANN'S, wurde OTTO HERMAN am 27. Juni zu Breznóbánya geboren. Seine Eltern stammten aus der Zips; sein Vater KARL HERMAN war Kameralarzt und seine Mutter hies FRANZISKA GANZSTUCK von Hammersberg. Sein Vater lebte in bescheidenen Verhältnissen — sein Gehalt belief sich auf nur 250 Gulden — und schwere Sorgen lasteten auf seinen Schultern, denn seine Gemahlin beschenkte ihren Bund mit sieben Kindern. OTTO war unter ihnen der mittlere und nach Ableben seines Bruders der einzige Knabe. In jener herrlichen Gegend und inmitten der ihn umgebenden prächtigen Natur gelangte er zu Bewusstsein, was unauslöschliche Eindrücke in seiner Seele hinterliess. Und zu gleicher Zeit machte sich auch seines Vaters Einfluss geltend, der nebst seinem Berufe, auch ein grosser Freund der Vogelwelt war; mit PETÉNYI hatte er auf einer Schulbank gesessen und auch nachher hielt die innige Freundschaft noch an. Im Jahre 1837 finden wir KARL HERMAN als Kameralarzt noch in Breznóbánya und hier erhielt er von PETÉNYI das berühmte Buch Vater BREHM'S: „Die Naturgeschichte aller europäischen Vögel“, welches die ornithologische Bibel der ganzen Gegend war. In ungarischer Sprache mangelte es zu jener Zeit absolut an einem solchen Werke und gerade PETÉNYI war es, der sein Leben opferte, um ein solches zu schreiben — mit welchem Erfolge? das wissen wir aus der Tragödie seiner Manuscripte. Der kleine aufgeweckte OTTO untersuchte schon damals alles, was um ihn blühte und sich bewegte und als sein Vater anfang zu kränkeln, ging er von Zeit zu Zeit auf die Vogeljagd und brachte seine Bente heim, welche dann der Vater ausstopfte. Einige Seltenheiten aus seiner Sammlung sind auch heute noch im Nationalmuseum vorhanden.

Welchen tiefen Einfluss die Natur und besonders das Borsoder Bükkgebirge, in dessen malerischen Winkel von Alsóhámor er sich aufzuhalten pflegte, schon im zarten Alter auf ihn ausübte, das erwähnte OTTO HERMAN später selbst: „Die schönsten Erinnerungen meiner Kinderjahre lächeln mir aus dem Buchenwalde entgegen. Wie oft schlich ich aus dem Hause, vertiefte mich in den Buchenwald, in die einzige Kirche, in der ich nach meinem Herzen und Verstand wirklich innbrünstig sein konnte.“

¹ NAUMANN: Ornith. Reise nach und durch Ungarn. — Wiegmann's Arch. für Naturg. 1837. III. 1. p. 69—110.

Nebst dem Walde, dem vogelfreundlichen Vater und dem Buche Vater BREIMS, machten sich aber bald noch andere mächtige Eindrücke auf den heranwachsenden Jüngling geltend. Es kam das Jahr 1848, die grosse Zeit mit ihren mächtigen Flammen, Stürmen, mit dem Aufleben der Völker, mit dem ungestümen Drängen nach Freiheit, mit den für unsere nationale Unabhängigkeit geführten heldenmütigen Kämpfen. PETÖFIS phänomenale Laufbahn blitzt wie ein Meteor an unserem Himmel auf, sein „Talpra magyar“ dringt wie der Ton der Schalmel in die Ohren der Ungarn, die mächtigen Reden LUDWIG KOSSUTHS rütteln die Nation aus ihrem tiefen Traume auf — eine blutige Morgenröte bricht an, Blutrosen erblühen in ihren Spuren, bald werfen die Strahlen der aufgehenden Sonne auch Schatten voraus. Der schattenlose Mittag ist noch weit.

Zur Zeit der Morgenröte unserer nationalen Wiedergeburt, besuchte der damals 13 jährige OTTO HERMAN die Mittelschule in Miskolcz, wo der später zum Superintendenten gewordene KARL MÁDAY sein Lehrer war, der seine Zöglinge nicht nur belehrte, sondern sie auch in patriotischen Gefühlen erzog, aneiferte und ihnen das Verständnis der grossen Zeiten nahe brachte. Auf Volksversammlungen, ja sogar von der Kanzel herab verkündete er seine ziindenden Worte und die Beschlüsse der Regierung, und er freute sich, wenn ihm auch die Jugend lauschte. Ein solcher Lehrer mochte wohl tief in die Seele seiner Schüler hineingegriffen haben, und so kam es, dass im ganzen Leben des temperamentvollen, heissblütigen OTTO HERMAN hindurch, die Selbständigkeit, die Freiheit immer die Haupteigenschaft blieb und die Originalität drückte ihm ihre von jedweder Schablonenhaftigkeit freie Unabhängigkeit auf. Infolge dieser seiner sich scharf hervorhebenden Individualität entwickelte sich bei ihm die Unbeugsamkeit seiner Überzeugung und der Radikalismus seiner Anschauungen.

Sein Vater wollte ihn eine seinen Mann nährende Laufbahn betreten lassen, denn in ihm sah er für sein Alter seine und seiner Familie Stütze, obwohl der Knabe Vorliebe für die Naturwissenschaften verrieth. In der Mitte des vorigen Jahrhunderts wurde aber bei uns ein Naturforscher, als wunderlicher Kauz betrachtet und die milder Urtheilenden hielten ihn höchstens für einen Schwärmer, den man nicht ernst nehmen kann. Etwas verdienen, irdische Güter sammeln, konnte man auf dieser Laufbahn schon gar nicht. KARL HERMAN wollte aus seinem Sohn einen Maschineningenieur erziehen, schon aus dem Grunde, weil er wahrnahm, dass der Knabe geschickt zeichnete, schön schrieb und den Hang zum Tausendkünstler verrieth. Er hätte sich auf dieser Laufbahn zur Geltung bringen können, vielleicht hätte er auch noch Erfindungen machen und sich ein Vermögen verdienen können.

OTTO HERMAN ging nach Wien um sich auf dem Polytechnikum einschreiben zu lassen. Da ereilte ihn der harte Schlag, der Tod seines Vaters. Nun stand der junge Mann in der Fremde, voll von Verlangen, mit der überschäumenden Kraft seines Talentes, auf der ersten Stufe zur Erlangung des Diploms — mit leeren Taschen. Er konnte nicht weiter auf der Stufenleiter der Hochschule, denn es fehlten ihm die Mittel. Und so gelangte er mit dem ersten Schritte, den er ins Leben tat, mitten in den Strudel des Kampfes ums Leben. Er konnte sich nur auf seine eigene Kraft stützen, das Schicksal lud schwere Lasten auf seine jun-

gen Schultern, aber er trug sie staudhaft und obwohl ihn manchmal die äusserste Noth umgab, fand er sich in die Lage, kämpfte und verzagte nimmer; er lernte aus eigener Kraft, erlitt manche Entbehrung und lebte von dem, was er als Fabrikszeichner verdiente. Er ging aus der Dornenschule der self made men und Autodidakten hervor und dort erlernte er unter vielem anderen auch das, was ihm später von so grossem Nutzen war: unentwegt wollen und aushalten. Jahrelang wurde er vom Schicksal hin- und hergeworfen, wie das kompasslose Schiff; während dieser Zeit sah er viel, denn er hatte ein scharfes Auge und machte viel Erfahrung. Während seines Wollens kam eine neue Prüfung über ihn: als „illegal abwesend“ wurde er auf 12 Jahre zum Militärdienst eingereiht, er, dessen Nacken das Joeh nicht ertragen kann, der seine Unabhängigkeit der eisernen Disziplin nicht unterordnen kann. Seine stoische Philosophie half ihm aber auch über dieses Hindernis hinweg.

Er kam nach Fiume und von hier marschierte er mit seiner Truppe nach Zara. Der Anblick des Meeres, die eigentümliche Schönheit der südlichen Natur, liessen einen unauslöschlichen Eindruck in seiner Seele zurück. „Das, was ich sah — schreibt er — bezauberte mich, aber es zog mich auch an. Nur zum Strand, zum Strand!“ Es fiel ihm der schönste Traum seiner Kindheit ein: die vielen schönen Muscheln. Er hörte nicht die „Retraite“ des Trompeters, er suchte Muscheln und beobachtet das im Meere wimmelnde Tierleben, bis spät in die Nacht. Der Naturforscher gewinnt die Oberhand bei ihm.¹ Und auch später gedachte er des Meeres „wie der Liebende jenes Ortes gedenkt, wo er seine Angebetete zum erstenmale sah“.

Nach vierjähriger Dienstzeit nahm er vom „Tornister“ unerwartet Abschied und wurde wieder ein Bürger — obzwar ein Verlassener. Er schlug den Weg wieder gegen Wien ein, lernte, forschte, las — manchmal beim Schein der Strassenlaternen, weil es so billiger war — und schaute der ungewissen Zukunft ins Auge.

Die traurigen Jahre der nationalen Unterdrückung belasten seinen für die Freiheit schwärmenden Idealismus wie mit Blei, das in seine Seele zurückgedrängte Gefühl machte sich jedoch mit der ersten frischen Brise Luft. Der Wind blies von Polen, wo die russische Gewalt im Jahre 1863 die unterdrückten Polen unter die Waffen rief. Die Nachricht über den Aufstand feuerte auch OTTO HERMAN an und um der Freiheitsidee willen eilte auch er zu den kämpfenden Scharen der „unterdrückten Brüder“. 1864 suchte er aber wieder in der Heimat sein Fortkommen, in dem lieblich gelegenen Städtchen Kőszeg, wo er bei einem Photographen namens WAGNER als Geschäftsteilhaber eintrat. Hier wurde er mit meinem seeligen Vater bekannt. Beide waren begeisterte Patrioten und beide schwärmten für die Natur — mein Vater kannte PETĒNYI, er hatte mit ihm zusammen teilgenommen an der berühmten Soproner Wanderversammlung der Ärzte und Naturforscher im Jahre 1847 — so berührte sich ihr Wesen in mehreren Punkten. HERMAN ging in seiner freien Zeit jagen und stopfte auch Vögel aus. Einen in Kőszeg erlegten Triel (*Oedienemus oedienemus* L.) — welcher

¹ Seine in Dalmatien zugebrachten Jahre beschrieb er unter dem Titel „Bilder von der Adria“ in einer Artikelserie der Vasárnapi Ujság vom Jahre 1877.

dort selten ist — machte er meinem Vater, tadellos ausgestopft, zum Geschenke (der Kopf des Vogels hängt noch heute über meinem Schreibtische; das war der erste ausgestopfte Vogel, den ich sah.). Mein Vater unterstützte auch HERMAN in einem oder anderem, da er sah, dass er zu Besserem berufen sei als vom Photographieren sein Leben zu fristen. Da erfuhr er, dass bei dem Kolozsvärer Siebenbürgischen Museumverein die Stelle eines Konservators zu besetzen sei. Der Zufall brachte gerade damals eine Albino-Lerche vor sein Gewehr, er erbeutete sie glücklich, stopfte sie aus und schrieb dann sein Gesuch nach Kolozsvár, dem er die weisse Lerehe beifügte. Die Stellung bekam er auch und so gerieth er vom westlichen Teile des Landes in den Teil jenseits des Királyhágó.¹ An der Spitze des Kolozsvärer Museums stand als Direktor niemand geringerer als SAMUEL BRASSAI, der durch und durch originelle Polyhistor, dem aber mehr daran gelegen war die Sammlungen des Museums zu schaffen, als das Vorhandene zu betreten, da namentlich die zoologische Sammlung mehr einer gelegentlichen Raritäten-Rumpelkammer gleich, als einer Fachsammlung.

Endlich lief sein von vielen Stürmen gepeitschtes Lebensschiff in den sicheren Hafen ein: er konnte seinem Beruf leben. Hier fand er den Raum, wo er sein kräftiges Talent entwickeln konnte. Er hatte das Notwendigste zum Leben, wenn auch nicht mehr, denn sein Gehalt belief sich nur auf 300 fl. Dies genügte ihm jedoch, denn ihm war ja der Wert des Geldes als Ziel niemals bekannt; in den Banknoten sah er nur Papier, in der Goldmünze nur ein Stück Metall, er betrachtete das Geld höchstens als Mittel zur Verwirklichung seiner grossen Ideen.

Und er fand nicht nur Raum, wo er seine Anlagen in ihrer ganzen Fülle entfalten konnte, sondern er stiess in SAMUEL BRASSAI auch auf einen Menschen, der auf die Ausgestaltung seines Wesens vielleicht den bleibendsten Einfluss ausübte. BRASSAI war die echte Verkörperung eines Gelehrten und Philosophen, von knochiger, schlanker Gestalt, mit seinem tiefen Blicke, seinen scharfen Augen, mit seinen bis an die Schulter herabwallenden Haaren, seinem wirren Barte und vor allem mit seinem vielseitigen, systematischen Wissen, seinem in alle Wissenszweige eindringenden Verstande, seinem genialen Schwung, seiner originellen hervorstechenden Individualität. Die Seele des Meisters strahlte sozusagen hinüber in das ganze Wesen des Amanuensis und mit einer so suggestiven Kraft, dass sie nicht nur die Seelenwelt des Schülers ausfüllte, sondern HERMAN auch noch bewog sein Äusseres ähnlich zu gestalten: er liess sich auch einen langen Bart wachsen und seine Haarmähne berührte seine Schultern. An der Seite BRASSAIS bereicherte er rasch sein Wissen, man möchte sagen durch Endosmosis; mit hexenartiger Leichtigkeit sog er, vermöge seiner ausserordentlichen Rezeptionsfähigkeit, alles auf und ergänzte es noch durch das, was er durch unmittelbare Forschung und Beobachtung erfahren hatte. Denn, als es sich darum handelte, die zoologische Sammlung des Museums zu schaffen, stütze er sich in erster Reihe auf seine eigene Kraft, er machte Ausflüge, sammelte und trug das ganze Material, welches den Grundstock der heutigen Sammlung bildet, zusammen und bestimmte es dann. Auch mit der Feder betätigte er sich nunmehr und schrieb seinen ersten Artikel über den

¹ D. i. Siebenbürgen.

Baumfalken (*Falco subbuteo* L.) auf Grund seiner eigenen Beobachtungen.¹ Schon in dieser Arbeit leuchtete sein hervorragendes schriftstellerisches Talent auf: der künstliche Aufbau, der lebhaft, wendungsreiche, rhetorische, schwungreiche Stil, der analysierende, eindringende Geist, die spielende Behandlung der reinen ungarischen Sprache, der Vortrag der wissenschaftlichen Wahrheiten in allgemein verständlicher popularisierender Sprache, die scharfe Hervorhebung des Wesentlichen. Was aber auch noch auffällt, ist, dass dieses Bild des Vogels ein Licht wirft auf seine wissenschaftliche Richtung, welche die Formen nur mit halbem Auge betrachtet, hingegen den Blick durchdringend auf Lebensäußerungen richtet, auf das Innerste des Wesens oder der Erscheinung und die daraus folgenden Lehren. Sein Grundsatz, welcher ihn von Anfang an leitete, bleibt bis ans Ende fest, sein Streben ist nichts anderes, als was er an einem Orte mit den Worten ausdrückte: „Oh schöner, ruhareicher Beruf, sich an den Busen der Mutter Natur zu werfen, ihren Athem einzusaugen, in ihrem hehren Haushalte das Leben, dessen ewig wahre Gesetze zu erforschen und zu erkennen, all dies mit lebendem und geschriebenem Wort, mit Stift und Pinsel für den menschlichen Geist und die nationale Kultur sicherzustellen.“ In diesem gibt er uns seinen Lebensplan und er hat ihn auch verwirklicht. In den brachliegenden Acker der Ornithologie versenkte er zuerst die Schar seines Pfluges, aber alsbald beschäftigte er sich auch mit anderen Tierklassen und mit allem, wo es galt in das Dunkel eines Urwaldes einzudringen, denn alles interessierte ihn, alles regte seine Arbeitslust an. Vorerst weilt er aber das Beste seiner Kraft der Entomologie; später zog ihn die geheimnisvolle Erscheinung des Vogelzuges an und er beschloss behilflich zu sein, den Schleier zu lüften. Am 11. März 1867 begab er sich an die Seenreihe der Mezöség und schlug sein Lager am Gyekeer-See in einem windigen, verfallenen Schafstalle auf; dort beobachtete er während zweier Monate die Ankunft der Zugvögel derartig genau und wissenschaftlich, wie vor ihm noch niemand hierzulande. „Ein mit Stroh belegter Bretterverschlag war mein Bett — so beschreibt er seine Behausung — für den General, den Gemeinen, den Hund alles gleich. Oft lebten wir nur von dem, was vors Gewehr kam und was der Hund apportierte.“ Den Ansporn zur Vogelzugsbeobachtung erhielt er vom Grafen KOLOMAN LÁZÁR, welcher zu jener Zeit in rascher Folge seine volkstümlichen und kenntnisverbreitenden Werke über die Vögel schrieb und auch die Frage des Vogelzuges besprach; seine Erklärungen bezüglich dieser Erscheinung fussten jedoch mehr auf spekulativer als auf induktiver Grundlage und spiegelten die Anschauungen seiner Zeitgenossen über diesen Gegenstand wieder. OTTO HERMAN gab sich mit diesen, auf reinen Voraussetzungen aufgebauten Theorien nicht zufrieden, welche das periodische Wandern der Vögel mit dem Erdmagnetismus und mit anderen kosmischen Erscheinungen in Zusammenhang bringen wollten und den Vögeln verschiedene Instinkte, Vorgefühle und ein Orientierungsvermögen zuschrieben; dass alldies nicht zum Verständnis der Endursache einer im Raume und in der Zeit sich abspielenden Bewegung führen konnte, ist wohl natürlich. Der erste Versuch OTTO HERMANS auf dem Gebiete der Ornithophaenologie konnte auch keine Lösung bringen, schon

¹ Jahrb. d. Siebenb. Museum-Vereins. 1864/65.

aus dem Grunde, weil er seine Beobachtungen auf einem verhältnismässig kleinen Gebiet ganz allein ausführte; aber noch im Laufe derselben kam ihm der Gedanke, wie auf und welche Weise das Ziel erreicht werden könnte und welchen Weg er einzuschlagen habe, um Erfolg zu haben.¹

Zur Zeit des Auftretens OTTO HERMANS war die Pflege der Ornithologie bei uns stark vernachlässigt. Die Verhältnisse, welche seinem Wirken vorausgingen, so wie die, welche zu jener Zeit herrschten, als er seine Tätigkeit begann, waren überaus wüst. Ich möchte hier von einer genaueren Schilderung derselben absehen, da ich dieselben an anderer Stelle bereits dargelegt habe.² Ich bemerke nur, dass die gute Richtung, welche in sprachlicher Beziehung von JOHANN FÖLDI in seiner „Naturhistorie“ (1801) und von MICHAEL FAZEKAS und SAMUEL DIÓSZEGI in ihrer Botanik befolgt wurde, später durch das „Szóhalmaz“ (Wortschatz) BUGÁT'S gänzlich verdorben wurde, so dass — da PETÉNYIS auf richtiger Spur einhergehende Bestrebungen zunichte wurden — die Kette der einheitlichen Entwicklung entzerriss. Es bleibt ein ewiges Verdienst OTTO HERMANS, dass er das leitende Prinzip seiner Arbeit gerade im Ersatz des zerrissenen Kettengliedes erblickte, ja sogar in dessen weiterer Fortsetzung und Befestigung. Und laut verkündete er, indem er sich mit der damals in unserer naturgeschichtlichen Literatur herrschenden empirischen und beschreibenden Richtung in Gegensatz stellte, jenen Geist, der aus den Werken der Naturphilosophen hervorstrahlte und bestrebt war das Leben als Ganzes zu beleuchten, also durch gegenseitiges Angewiesensein der lebenden Organismen aufeinander und deren Rolle, die sie in der Natur spielen, zum Verständnis des Kosmos zu gelangen. Die Tragödie PETÉNYIS bestand eben darin dass er in vielem seiner Zeit voraus war und nicht verstanden wurde: die Früchte seiner Mühe wurden nicht gehörig eingeschätzt und gingen verloren. OTTO HERMAN sah klar den Schaden, welchen die ungarische naturgeschichtliche Literatur und Kultur durch das Abhandenkommen der Schriften PETÉNYIS erlitten hatte und gerade deshalb weihte er sein Leben der Ergänzung des Verlorenen. Indem er den Faden der Geschichte aufnahm und weiter spann, gab er zugleich ein Beispiel, in welcher Weise das Material zu verarbeiten sei und eröffnete neue Wege für die Forschung. Sein intuitiver, nach Universalität strebender Geist gab sich nicht mit einem Gegenstand, mit einem Fache zufrieden, sondern schweifte herum; aber wenn ihn die Begeisterung für etwas ergriff, dann trachtete er mit peinlicher Gründlichkeit, mit zäher Ruhe der Sache auf den Grund zu kommen, um sich dann wieder mit anderen Fragen und Lösungen zu beschäftigen, „weil viel brach liegt“.

Während seines Aufenthalts in Siebenbürgen beschäftigte er sich, wie ich schon erwähnte, mit Ornithologie; später verlegte er sich auf die Entomologie und besonders die Spinnen fesselten sein Interesse. Aber auch auf die aufschäumenden Wässer der Politik machte er Ausflüge, weil die in den 70-er Jahren in Kolozsvár herrschenden scharfen Parteizwistigkeiten, welche die Gesellschaft aufführten, auch

¹ Seine Beobachtungen veröffentlichte er im Jahrb. d. Siebenbürg. Museums-Vereins, 1868/70 und 1872.

² Die Geschichte der vaterländischen Ornithologie (Természettudományi Közlöny 1887.) und Bibliographia ornithologica hungarica (Magyar Könyvszemle. 1888.)

ihn nicht gleichgültig lassen konnten, und sogar ihn auf jenen schwankenden Boden lockten. Er schied vom Museum und wurde Mitarbeiter des von NIKOLAUS K. PAPP redigierten „Magyar Polgár“. Infolge seiner zur Zeit der 1872-er Abgeordnetenwahlen geschriebenen scharfen Artikel, setzte er sich Pressprozessen und Verfolgungen ans, geriet mit dem Redakteur in Gegensatz und schied aus dem Verband des Blattes; obwohl zerzaust, gab er von seiner Überzeugung keine Haarbrette auf, verliess Kolozsvár und ging wieder in die Welt hinaus. An Wissen reich, jedoch mit nur 22 Kreuzer in der Tasche, fand er einstweilen bei JOHANN BEDŐHLÁZY in Szászvesszős ein Heim, um seine Nerven zu beruhigen und dann wieder den Wanderstab zu ergreifen.

Wohin wird ihn das Schicksal verschlagen? wo wird er einen Ruheplatz finden? er wusste es selbst nicht.

Es fiel ihm wieder Wien ein, wo seine entomologische Tätigkeit in Fachkreisen schon gut bekannt war, und Autoritäten, wie BRUNNER VON WATTENWYL und FRAUENFELD, den Novara-Reisenden, kannte er auch persönlich.¹

Bevor er aber auf dieser seiner Reise nach Brot in Wien angelangt wäre, blieb er in Budapest stehen, wo ihn der gütige Zufall mit KOLOMAN VON SZILY zusammenführte, welcher als Sekretär und später Präsident der kön. ung. Naturwissenschaftlichen Gesellschaft, mit seinem hervorragenden organisatorischen Talente die Tätigkeit der Gesellschaft auf neue Bahnen lenkte, eine neue Richtung, eine neue Epoche schuf, welche sich in der grosszügig angelegten Popularisierung der Naturwissenschaften zuspitzte. Auf Zureden SZILYS verzichtete er auf die Wiener Reise und die Gesellschaft gab ihm die Mittel an die Hand im Lande zu verbleiben, indem sie ihn mit der Verfassung eines grossen Werkes „Die Spinn fauna Ungarns“ betraute. Von 1874 bis 1879 arbeitete er an diesem Werke, welches in drei Bänden, in ungarischer und deutscher Sprache, mit seinen eigenen Zeichnungen geschmückt erschien. Sein Buch erregte nicht nur in der heimischen, sondern auch in den ausländischen wissenschaftlichen Kreisen verdientes Aufsehen und nebst der Bereicherung der Literatur, trug die darauf verwendete Mühe auch sonst noch Früchte: das Ungarische National-Museum erhielt ein klassisches Material, besonders in der Zusammenstellung der Biologie der Spinnen.

Noch im Jahre 1875, während er sein Werk schrieb, wurde er zum Hilfskustos des Ungarischen National-Museums ernannt. Jetzt sass er wirklich im Sattel und konnte seinen Gaul anspornen. Im Jahre 1877 gründete er die Fachzeitschrift des Ungarischen National-Museums „Természetrázi Füzetek“ und redigierte dieselbe 10 Jahre, bis 1887. Er schrieb Artikel in verschiedene Blätter, über die verschiedenartigsten Gegenstände und aktuelle Fragen ventilierend.² Er verbreitete Kenntnis, immer in der sein originelles Wesen durchdringenden Art, interessant, neue Standpunkte einnehmend, den aufgegriffenen Gegenstand in neuer Beleuchtung darstellend; auch an gesellschaftlichen Bewegungen, sowie auch politischen nahm er teil. Sein Amt füllte er mit ganzer Seele aus, aber er nährte

¹ Wahrscheinlich hatte er ihre Bekanntschaft auf der 1873-er Sitzung der Pozsonyer Naturforscher-Gesellschaft gemacht, zu der auch Herman erschienen war.

² So beschäftigte er sich eingehend mit der Phylloxerafrage und der italienischen Hanfproduktion.

sich auch von dem, was seinem glänzenden Talente der Mittelpunkt des Landes an Mannigfachkeit bot. Der Agitator brach aus ihm hervor. Er nahm lebhaften Anteil an der Bewegung der Gewerbetreibenden; er korrespondierte mit LUDWIG KOSSUTH, welcher in Sachen der Zölle, in der Bankfrage und in Sachen der siebenbürgischen Nationalitäten Briefe von allgemeinem Interesse an ihm schrieb; endlich wurde er in den Wirbel des politischen Lebens hineingerissen und im Jahre 1879 vom II. Wahlbezirke der Stadt Szeged mit dem Unabhängigkeitsprogramm in das ungarische Parlament entsendet. Da seine Stellung im Museum mit der eines Abgeordneten unvereinbar war, entsagte er ersterer und wünschte in der selbständigeren und schöneren Rolle eines Gesetzgebers seinem Vaterlande weiter zu dienen. Im Parlament erregte er Aufsehen und gehörte bis ans Ende zu jenen Rednern — und er sprach doch fast zu jeder wichtigeren Sache — welche das Haus mit ungeteilter Aufmerksamkeit anhörte, weil selbst die zu anderen Parteien Gehörigen wussten, dass er immer etwas neues, interessantes zu sagen weiss und dass er es versteht durch seine formvollendeten Reden das Niveau der Debatten zu heben. Während seiner Parlamentstätigkeit schärfte sich seine Gabe zu diskutieren und zu kritisieren zu einer fürchterlichen Waffe zu, und mit dieser focht er auch auf wissenschaftlichem Gebiete manchen Strauss aus; so sehr er aber die halbe Arbeit, die Oberflächlichkeit, das Streberthum geisselte, und so sehr er bestrebt war in seinen zahlreichen Kritiken und Streitschriften jede von der seinigen abweichende Auffassung zu besiegen, ebenso zollte er dem wirklichen Werte, dem uneigennützigem Fleisse seine Anerkennung und stand den ungerecht Verfolgten, den sich bescheiden Zurückziehenden bei.

Auch in den manehmal grossen Stürmen des politischen Lebens vergass er seine einzige wahre Liebe, die Naturwissenschaften nicht; ja er benützte sogar seine Stellung dazu, die Bande zwischen diesen und dem praktischen Leben je enger zu gestalten und ihnen staatliche Unterstützung angedeihen zu lassen. Vor noch nicht so langer Zeit, konnte bei uns leider alles nur durch die Politik zur Geltung kommen und der grösste Teil der Nation hatte nur dann Ohren für die Wissenschaft, wenn sich ein Politiker ihrer annahm.

OTTO HERMAN, der radikale Politiker, hatte nebst seiner fieberhaften Tätigkeit auf dem Forum noch Zeit, für seinen eigentlichen Beruf zu opfern, und das nicht mit kleinlichen Arbeiten, sondern mit grossen Schöpfungen. Den in Verlust geratenen Schriften PETÉNYIS forschte er mit unermüdlichem Eifer nach und es gelang ihm wenigstens einen Teil seiner Notizen anzufinden; aus einem auf die Fische bezüglichen Fragmente schöpfte er den Ansporn, die Fischwässer, Moore und Seen des Landes zu bereisen und sein „Buch der ungarischen Fischerei“ herauszugeben, in dem er den auf die Fischerei bezüglichen, dem Aussterben nahen Wortschatz, sowie die Beschreibung der mehr und mehr ausser Gebrauch kommenden Werkzeuge aufnahm. Diese Arbeit unternahm er im Auftrage der kön. ung. Naturwissenschaftlichen-Gesellschaft; sie erschien im Jahre 1887 in zwei Bänden, mit grösstenteils von ihm stammenden Zeichnungen¹

¹ Kurz darauf (1888) schrieb er ein Buch unter dem Titel: „A halgazdaság rövid foglalátja“ (Kurze Zusammenfassung der Fischwirtschaft).

Das Erscheinen dieses Buches war ein wahrhaftiges Ereignis, denn keines der bisher auf unseren Büchermarkt gelangten Werke konnte sich mit diesem in Bezug auf die glänzende Reinheit der Sprache und Originalität messen. Es zählt in der Tat zu den klassischen Arbeiten, nicht nur der Wissenschaft, sondern auch der Belletristik. Er untersuchte die Fische in ihrem Verhältnisse zum Menschen, legte alle Kniffe und Griffe desselben dar, aus welchem die Naturgeschichte, Philologie, Ethnologie und Geschichte, ja sogar die Anthropologie frei schöpfen mochte. Dieses Werk wurde dann zum Ausgangspunkte der Riesenunternehmung, in der er seinen höchsten Lebenszweck erblickte: die Rettung und Aufarbeitung der gegenständlichen, sprachlichen und volkstümlichen Schätze der ungarischen Urbeschäftigungen. So wie er auf der 1885-er Landesausstellung die zur Fischerei gehörigen Werkzeuge ausstellte, so stellte er auch auf der 1896-er Millenniumsausstellung eine auf den ganzen Kreis der Urbeschäftigungen — also auf die Jagd und das Hirtenleben — Bezug habende herrliche Sammlung aus; ebenso in Paris im Jahre 1900. Zu gleicher Zeit schuf er die Sammlung der Urbeschäftigungen im Königl. Ungarischen Landwirtschaftlichen Museum. Dann machte er sich an die literarische Aufarbeitung des Materials. Aber er konnte sich in diese Arbeit nicht ganz vertiefen, denn er fühlte, dass er auch noch andere Pflichten habe, welchen er vorerst zu genügen habe. In der Erfüllung seiner Pflichten hinderte ihn aber zu jener Zeit bis zu einem gewissen Grade sein geschwächtes Gehör, welches sich bis zur fast gänzlichen Taubheit auf einem Ohre steigerte. Bei der Besteigung eines Gipfels in der Kleinen Tatra, war er in einen Schneesturm geraten und konnte sich fünf Stunden nicht von der Stelle rühren. Dieser Sturm liess ein für den Naturforscher sehr schmerzliches Andenken zurück, die Abstumpfung eines seiner Sinnesorgane. Bitter ruft er in seinem Artikel „Stille Welt“ aus: „Langsam wird alles stille um mich. Du siehst Deinen befiederten Freund, dessen Lied Dir Freude machte, du siehst auch, dass er singt, denn sein Schnabel öffnet sich und die kleine Kehle bläst sich auf . . . aber kein Laut ist zu hören! Du erschrickst vor Angst, aber der Schatz, Dein Auge ist Dir geblieben und eine schreckliche Qual übermannt Dich. Ich weiss, was es ist — und dennoch lebe ich“, und dann gewinnt der Philosoph bei ihm die Oberhand und er findet sich darein „ach! was! ein Verlust ist es, das ist nicht zu leugnen, aber auch ein Gewinn! Vor dem vielen unsinnigen Reden werde ich verschont bleiben, das Gescheite wird man mir in die Ohren schreien, oder aufschreiben.“

Umsomehr entwickelte sich die Schärfe seines Auges und umsomehr strebte er vorwärts.

Unter den ans Tageslicht gebrachten Schriften PETÉNYIS fanden sich auch viele ornithologische Daten. Diese schwirrten ihm im Kopfe und reiften bei ihm einen neuen Plan. Hatte ihn doch sein erster Flug vom Boden der Ornithologie in die Sphären der Wissenschaft erhoben — immer hatte er sich mit den Vögeln beschäftigt, die Ornithologie kultiviert, welche besonders in den 80-er Jahren des vergangenen Jahrhunderts einen neuen Aufschwung genommen hatte, namentlich in Deutschland, Oesterreich und bei uns. Der seelige KRONPRINZ RUDOLF befasste sich fachgemäss mit Ornithologie und schloss Freundschaft mit Männern wie ALFRED BREHM, EUGEN VON HOMEYER und anderen. Die Notwendigkeit des Zusam-

menschlusses der Ornithologen machte sich fühlbar, besonders seitdem die Frage des Vogelzuges an die Oberfläche gekommen war. Der Zusammenschluss fand auch statt und zwar auf dem durch KRONPRINZ RUDOLF präsierten I. Internationalen Ornithologen-Kongress in Wien 1884. Infolge Mangels an Organisation und Vorbereitung, konnte die Versammlung keine weittragenden Erfolge haben, aber soviel wurde doch erreicht, dass die Mitarbeiter der Ornithologie miteinander in persönliche Berührung kamen, ihre Ideen austauschten — all dies unter dem hohen Protektorate unseres Kronprinzen — und dass sich die Zahl der Beobachter des Vogelzuges und des Vogellebens vermehrte, deren Aufzeichnungen teilweise in dem Organ der internationalen ornithologischen Kommission, in der von DR. RUDOLF BLASIUS redigierten „Ornis“, und teilweise — die auf Österreich-Ungarn bezüglichen — in dem von Ritter VIKTOR VON TSCHUSI herausgegebenen „Jahresberichte“.

Als Versammlungsort für den II. Internationalen Ornithologen-Kongress war Budapest ausersehen. Es ist verständlich, dass dies auf den ruhigen Spiegel unserer Ornithologie dieselbe Wirkung ausübte, wie ein auf eine Wasseroberfläche geworfener Stein: es entstanden Wellenringe und verbreiteten sich weiter. Auch mich erreichte eine solche Ringwelle und ich begann mich mit Ornithologie eingehend zu beschäftigen. Auch OTTO HERMAN befasste sich wieder intensiver mit ornithologischen Angelegenheiten und hauptsächlich mit Arbeiten im Interesse der Beobachtung des Vogelzuges und kritisierte scharf die herrschende Systemlosigkeit und die nur auf Datensammlung beschränkte Tätigkeit.

Die gemeinsame Sache brachte mich 1887 mit ihm zusammen. Ich kannte ihn schon lange, doch war es mir bis dahin nicht vergönnt gewesen, seine Hand zu drücken. Im Augenblicke dieses Händedruckes fühlte ich, dass ich an dem entscheidenden Wendepunkt meines Lebens angekommen war. Sein patriarchalisches Äussere zog mich an, seine knarrende Nasalstimme, seine lebhaft Redeweise, klangen als der Ausdruck seiner starken Überzeugung in meinen Ohren und als er mir von unserer gemeinsamen Sache in die Seele sprach, da wusste ich bereits, dass ich mich von der, auf Wunsch meines Vaters betretenen, juristischen Laufbahn abwenden werde, dahin, wohin OTTO HERMAN mir den Weg zeigte. Als wir schieden, und er mir von den Notizen PETÉNYIS die auf den Rotfussfalken bezughabenden Daten zur Aufarbeitung übergab, umarmten wir uns.

Kurz darauf schrieb ich die Geschichte der ungarischen Ornithologie und Bibliographie, indem ich das erstere Werk mit folgenden Zeilen beschloss: „Gegenwärtig ist es die Hauptaufgabe unserer ornithologischen Literatur, das bis jetzt gesammelte Material aufzuarbeiten, unsere Kenntnisse zusammenzufassen und zum Gemeinchatz der Nation zu machen.“ Zu gleicher Zeit stellt OTTO HERMAN mit klarer und überzeugender Begründung der kön. ung. Naturwissenschaftlichen-Gesellschaft den Antrag, ein Werk über die Vögel zu schreiben; die Gesellschaft nahm diesen Antrag an und betraute ihn 1888 mit der Verfassung des Werkes. „In Anbetracht dessen — schreibt er in seinem Antrage¹ — dass wir Ungarn, sowie jede andere Nation, ausser der Allgemeinheit der Wissenschaften, welche die gemeinsame Aufgabe und

¹ Természettudományi Közlöny, 1888, p. 62.

das gemeinsame Ziel der Menschheit ist, auch noch eine besondere Aufgabe haben, nämlich die Förderung der ungarischen Kultur; in Anbetracht dessen, dass infolge der gänzlichen Isolierung unserer Sprache jeder wesentliche Faktor der Kultur aus unserer eigenen Kraft herausgeschaffen werden muss, und wir daher die Richtung mit grösster Sorgfalt auszuwählen haben: so entsteht die Frage bezüglich der Wirkung, die die zoologische Literatur auf die Kultur der Nation ausübt“, und da er bei der dermaligen zoologischen Literatur keine Wirkung auf die Kultur konstatieren konnte, so findet er die Ursache in dem, dass „ein Teil unserer Fachschriftsteller Anhänger der älteren deskriptiven Schule ist und sich fast ausschliesslich auf die Erscheinungen auf ungarischem Gebiete beschränkend, derart denkt, und dies auch in Abhandlungen zum Ausdrucke kommt, dass vorerst die Tierfamilien monographisch aufzuarbeiten wären und dass erst dann, wenn dies geschehen, ein zusammenfassendes Werk zu schreiben wäre“: der andere Teil pflegt die Wissenschaften nur der Wissenschaft selbst zu Liebe und ist bestrebt neue Tatsachen ans Licht zu fördern „vergessend an jene Wirkung, welche die universale Wissenschaft auf die einzelnen Fächer ausübt — also einseitig wird, sich in Einzelheiten vertieft, welche die universale Wissenschaft isolieren und die Wirkung, die sie auf die allgemeine Bildung ausübt, ablenken, wo es doch unleugbar ist, das zwischen der allgemeinen Bildung und der Wissenschaft eine Wechselwirkung besteht“. Mit solchen Argumenten urgierte er die Schöpfung zoologischer Werke in ungarischer Sprache, wie solche in grosser Anzahl in der Literatur der fortgeschrittenen Nationen des Auslandes mit grossem Nutzen für die allgemeine Bildung geschrieben werden. Ihm schwebte eine allgemeine Ornithologie vor, „welche die Vögel von der Höhe der heutigen Wissenschaft und auch vom universalen Standpunkte aus behandelnd, die heimischen besonders hervorhebe!“ Bevor er jedoch zur Feder griff, beschloss er, gewisser allgemeiner Lehren zu Liebe, zuerst zum Studium der nördlichen Vogelfauna, einen Ausflug nach den Polargegenden zu machen, um ihr Leben kennen zu lernen, dann aber die Nilgegend zu besuchen, um in den Haushalt der tropischen Vögel einen Einblick zu gewinnen. Den ersten Punkt seines Planes führte er im Jahre 1888 auch aus. In Gesellschaft DR. ADOLF LENDLS begab er sich nach dem nördlichen Norwegen, verweilte längere Zeit auf der Insel Tromsö, besuchte dann den Vogelberg Svaerholt und was charakteristisch ist, er begnügte sich nicht damit, so wie vor ihm viele Forscher, den Vogelberg nur vom Schiff aus zu betrachten, sondern landete und erging sich auf demselben. Von da fuhr er nach Vardö und forschte dort den Spuren des ungarischen Astronomen MAX HELL und des Linguisten SAJNOVICS nach, um später HELLs Gerechtigkeits wiederfahren zu lassen, der beschuldigt wurde, dass er den Durchgang der Venus vor der Sonne wegen unklaren Wetters nicht beobachten konnte und dass daher seine auf die Parallaxe der Sonne bezüglichen Berechnungen fingierte waren.

Die vielen eigentümlichen Eindrücke, welche er von Norwegen heimbrachte, konnte er der Öffentlichkeit nicht vorenthalten; er ging daran seine Erlebnisse und Erfahrungen in einem Buche unter dem Titel „Az északi madárhegyek tájáról“ (Aus der Gegend der nördlichen Vogelberge) zu publizieren. Die kön. ungarische Naturwissenschaftliche-Gesellschaft nahm die Kosten der Herausgabe auf sich und so liess er sich an seinem Schreibtisch nieder und beendete 1893 sein Buch. Während er

jedoch an diesem Werke arbeitete, vollbrachte er noch andere grosse Dinge. Sein Vogelbuch erlitt einen Aufschub, nicht nur wegen der Bearbeitung der norwegischen Reise, sondern vielmehr wegen der Vorbereitungen zum II. Internationalen Ornithologischen Kongresse. Auch die Reise an den Nil unterblieb, auf welcher ich ihn begleiten wollte und der Kongress geriet auf die Tagesordnung. „Die Sache — schrieb er mir in seinem Briefe vom 20. Dezember 1889 — musste ich in die Hand nehmen; sie ist auch schon im Zuge — ich bin genötigt die afrikanische Reise zu verschieben, denn es ist sehr wichtig, dass wir uns auf dem im Jahre 1891 abzuhaltenden Kongresse mit guten ungarischen Sachen hervortun“.

Dass dieser Kongress infolge des tragischen Todes des KRONPRINZEN RUDOLF auf später verschoben wurde, ist nur natürlich. Die Vorarbeiten wurden jedoch schon um vieles früher, im Jahre 1889 eingeleitet und mit ihnen beginnt das auf alle Zeiten denkwürdige und glänzendste Kapitel der Geschichte unserer Ornithologie. Welche übermenschliche Arbeit OTTO HERMAN in diesen Jahren leistete, kann nur der beurteilen, der — wie ich — Zeuge sein konnte seines unerschöpflichen Arbeitsvermögens. Der „Hauptbericht“ des Kongresses gibt im grossen und ganzen ein Bild von den fast 1½ Jahre sich hinziehenden Vorbereitungsarbeiten und den hauptsächlichlichen Momenten. Aber davon spricht er nicht, dass OTTO HERMAN, der die Seele des Ganzen, die Triebfeder, der Leiter war, zur selben Zeit auch seinen Abgeordnetenpflichten Genüge leistete. Nebenbei schrieb er auch über seine norwegische Reise, arbeitete dann das musterhafte „Regulativ“ zur Beobachtung des Vogelzuges aus und als im Landesnetze auf der Diagonale Fertő-Balaton-Drávafok und am Velencezer See die dreimonatliche Beobachtung begann, begab er sich an den Balatonsee nach Tótszentpál. Und er schrieb auch das Leben JOHANN SALAMON PETÉNYIS. Mich stellte er an die Stelle des Generalsekretärs der ungarischen Kongresskommission, und so konnte ich aus unmittelbarer Nähe beobachten, mit welcher Leichtigkeit er die grössten Schwierigkeiten überwand, mit welcher Elastizität er sich in diesen schwindelerregenden Hetzen bewegte und wie sein Körper und seine Seele durch die Mühen sozusagen verjüngt wurden.

Das Fieber der Begeisterung, die fanatische Liebe zur Arbeit, zum Gegenstand und zum Vaterland trieb ihn vorwärts.

Sein sicherer Blick, mit welchem er seine Mitarbeiter auswählte, sein vielseitiges Wissen und seine Erfahrung, sein Organisationstalent bewährte sich glänzend. Der Kongress konnte gar nicht anders, als mit glänzendem Ergebnisse abgeschlossen werden und hinterliess bleibende Spuren in allen Zweigen der Ornithologie. Die ausländischen Ornithologen, die ersten Leuchten unseres Faches, die bei uns zu Besuch waren, erkannten dies ohne Ausnahme an, und SHARPE, der Erste der Ersten, schrieb über ihn „es wird keinen solchen mehr geben“. Und mit Recht konnte auch OTTO HERMAN im Vorwort zum Hauptbericht sagen: „wenn auch für den weiteren Fortschritt keine ganz geordneten Verhältnisse geschaffen wurden, so wurde doch die Richtung hiezu bezeichnet, die Radspur, welche zum Ziele führt“.

Die Sache der ungarischen Ornithologie wurde jedoch auf diesem Kongresse entschieden: hier legte OTTO HERMAN den Grundstein, auf welchem später die Hallen des ornithologischen Institutes aufgebaut wurden und in welchem unsere Tätigkeit durch einen leitenden Organismus konzentriert wurde. Die unmittelbare Frucht des

Kongresses war aber: die komplette Klarlegung des Lebens und der Tätigkeit PETÉNYIS und dessen wirkliche Einschätzung vor der gegenwärtigen Generation; die kritische Feststellung unserer Vogelfauna¹ und Schöpfung einer systematischen Sammlung und vielen biologischen Gruppen, nebst einer Eiersammlung der heimischen Vogelarten; die musterhafte Durchführung der Vogelzugsbeobachtung durch ein von Fachleuten und aus dem gesamten Forstpersonale der staatlichen Forste bestehenden Netze; die Sammlung von historischen ornithophänologischen Daten und die metodische und kritische Anfarbeitung des so gewonnenen Materiales. Da ihm auch die Abwicklung des Kongresses aufgebürdet war, und er den I. und II. Band des „Hauptberichters“ im Jahre 1892 herausgeben hatte — konnte er diese letztere Arbeit erst später schreiben, u. zw. 1895, wo sie als III. Band der Kongressschriften unter dem Titel „Die Elemente des Vogelzuges in Ungarn bis 1891“ erschien.

Abweichend von denen, die die Erscheinung des Zuges auf rein faunistischem oder deduktivem Wege und mit Hilfe aller möglicher Hypothesen, Theorien und Spekulationen lösen wollten, stützte er sich auf die reine Induktion und legte auf die zwei Hauptfaktoren der Erscheinung — Zeit und Raum — das Gewicht und bearbeitete die Masse der Daten nach der in der Meteorologie angewandten Methode. Er betonte die Wichtigkeit der Beobachtung durch ein Beobachtungsnetz und die Bedeutung der in den Stationen jahrelang gesammelten Datenserien und berechnete aus diesen die zum Vergleiche geeigneten Mittelzahlen der Ankünfte. Damit er die Kardinalprinzipien seiner kritischen Methode zur Geltung bringe, fasste er die Agenden der Beobachter in folgenden Punkten zusammen:

1. Die genaue Feststellung der Beobachtungsstation nach geographischen, hypsometrischen und anderen lokalen Verhältnissen.
2. Die möglichst sichere Bestimmung der beobachteten Vogelart.
3. Genaue Datierung jeder Beobachtung.
4. Die Verbindung des ornithologischen Teiles mit dem meteorologischen.

Wenn auch die auf dieser Grundlage, aus dem angesammelten Material für die einzelnen Stationen und grösseren Gebieteinheiten berechneten Mittelzahlen der Ankunft der Vogelarten, die Endursache der Zugserscheinung nicht mit einem Schlage aufklären, und wir eher nur über den Fortschritt der Bewegung, die Verbreitung, die Besiedelung der Gebiete und den allmählichen Verlauf derselben Aufschluss erhalten, so zeigen sie uns doch den Weg, auf dem ein Zurechtfinden möglich ist, dem Schritt für Schritt auf streng wissenschaftlicher Grundlage folgend, eine Lösung des Problems erhofft werden kann.

Auf dem Gebiete der Ornithophänologie war diese Arbeit HERMANS auf jeden Fall bahnbrechend, und sein System, sowie die Prinzipien seiner kritischen Methode wurden durch die im Landesbeobachtungsnetze jahrelang gemachten Erfahrungen immer mehr verfeinert und in Einem oder dem Anderen abgeändert, vervollkommenet.

Gleich nach dem Kongresse und unter der frischen Einwirkung desselben, kam OTTO HERMAN der Gedanke, die mächtige Kraftquelle, welche aus dem engeren Zusammenschlusse der ungarischen Ornithologen entsprang, beständig zu machen und durch Organisation zu sichern. Seinem Plane waren auch die Umstände günstig,

¹ J. FRIVALDSZKY: Aves Hungariae.

war doch damals GRAF ALBIN CSÁKY, einer der Ehrenpräsidenten des Kongresses, der Minister für Kultus und Unterricht der ungarischen Regierung, der auch selbst teilnahm am Kongresse und aus unmittelbarer Nähe Zeuge des grossen Aufschwunges sein konnte, der sich im Zeichen der wirklich ernstesten, wissenschaftlichen Arbeit vollzog, und er konnte auch die mächtige Gruppe der heimischen Kräfte überschauen, welche sich unter die entfaltete Fahne scharten.

GRAF ALBIN CSÁKY nahm die Idee HERMANS, einen beständigen ornithologischen Organismus zu schaffen, alsbald an, und betraute ihn mit der Ausarbeitung des Entwurfes. Der Entwurf wurde fertig, der Minister nahm ihn an und mit Verordnung Z. 15036 vom 20. Mai 1893 und ergänzungsweise Z. 30071 vom 20. November, rief der Minister die „Ungarische Ornithologische Centrale“ ins Leben.

Ungarn wurde hiedurch mit einem Institut bereichert, wie es dergleichen nirgends giebt. Der Anfang war freilich bescheiden, die Wiege armselig. Die Dotierung belief sich im Ganzen auf 2000 Kronen und als Lokal dienten zwei Zimmer des ungarischen National Museums. Mit der Leitung betraute der Minister OTTO HERMAN als Honorärraumsleiter und an seiner Seite wirkten ein Assistent und ein Volontär.

Nachdem er so das sichere und warme Nest der ungarischen Ornithologie gebaut hatte, wachte er mit der Sorgfalt und Liebe einer Vogelmutter über das neue Heim, und verliess es nicht mehr bis an sein Ende. Fortwährend hatte er etwas herzustellen, zu betreuen, zu beschützen, zu verschönern und eine volkreiche Familie entfog aus diesem Neste in die Welt.

Seine erste Arbeit war die Zeitschrift, die „Aquila“ in Gang zu bringen, welche im Anfang überwiegend Artikel aus dem Kreise der Ornithophänologie brachte und das jährlich im ungarischen Beobachtungsnetze bearbeitete Material veröffentlichte. Später aber erschienen Artikel über alle Zweige der Ornithologie. Gleichzeitig damit dehnte der alles umfassende Verstand OTTO HERMANS parallel auch den Rahmen des Institutes aus und legte das Gewicht auf die landwirtschaftliche Ornithologie und den Vogelschutz. Nebst der Ornithophänologie arbeitete er am liebsten in den zuletzt erwähnten Zweigen der Ornithologie. Mit seinem klaren Verstande sah er, welchen Nutzen die Arbeit der Vögel vom Standpunkte der menschlichen Interessen aus hatte und welche wissenschaftliche und ökonomische Bedeutung dem zukommt, dass wir imstande sind, die Vogelarbeit auf positiver Grundlage zu messen. Sein warmes, gutes Herz aber, welches ihn schon im Jahre 1882 dazu veranlasste, im Interesse des im Landesmittelpunkte sich bildenden Tierschutzvereins eine Agitation zu entfalten — welche dann auch von Erfolg begleitet war — nahm auch die Vögel in seinen Schutz, und da er sah, wie sich unsere gefiederte Welt infolge der sich verbreitenden Kultur und unter der gesteigerten Einwirkung anderer Faktoren langsam vermindert, so nahm er sich derselben behufs ihres wirksamen Schutzes sowohl in der Theorie als auch durch die Tat, nicht nur hier daheim, sondern auch im Auslande an. Es war zum grössten Teil der Erfolg seiner jahrelangen wirksamen Agitation, dass auf dem Gebiete des Vogelschutzes bei uns alles in Ordnung ist und wir auch dem Auslande ein Beispiel gaben.

Im Jahre 1896, nachdem das Institut schon kräftiger geworden war — denn nicht nur die vorhandenen Kräfte trachtete HERMAN zu binden und zu beschäftigen,

sondern mit einem Blick auf die Zukunft auch neue zu erzielen — am Wendepunkt des tausendjährigen Bestandes Ungarns, feierte die Arbeiterschar in ihrer Bescheidenheit dadurch, dass sie auf den Antrag HERMANS die Zusammenstellung eines vollkommenen ornithologischen Wörterbuches und Ausgabe eines unter Anwendung der modernen Nomenklatur zu verfassenden Verzeichnisses der heimischen Vogelarten beschloss. Das letztere habe ich auch unter dem Titel „Nomenclator Avium Regni Hungariae“ fertiggestellt, das erstere blieb leider ein Fragment, da der Tod den Bearbeiter desselben, JULIUS PUNGER, inmitten der Arbeit entriss.

Das Vogelbuch OTTO HERMANS, dessen Ausgabe er noch im Jahre 1888 plante, welches er aber infolge der inzwischen vorgefallenen und hier beschriebenen Ereignisse nicht verfassen konnte, schien nunmehr nicht mehr erscheinen zu sollen. Er liess auch wirklich seine Absicht fallen, weil die grosse Gelegenheit des Millemiumjahres, die Ausstellung, seine ganze Kraft auf die Urbeschäftigungen konzentrierte, und der beispiellose Erfolg, den er mit seiner Sammlung aus dem Fischer- und Hirtenleben hatte, bestärkten ihn in der Absicht, den Rest seiner Tage auf sein auf vier Bände geplantes Werk über die Urbeschäftigungen zu verwenden und nebst der Leitung der U. O. C. höchstens kleinere ornithologische Abhandlungen oder Werke zu schreiben, seine Hauptkraft aber der Lösung der grossen ethnographischen Frage zu widmen.

Aber die Vogelbuchangelegenheit störte doch seine Ruhe. Wenn ich es nicht schreiben kann, so soll es ein anderer tun — dachte er —, die Hauptsache ist doch, dass es fertig wird. Mich forderte er auf, es zu unternehmen. Ich zauderte nicht ja zu sagen, hatte ich doch das dazu gehörige Material seit Jahren gesammelt, und da auch davon die Rede war, dass ich die Aufgabe nach Möglichkeit in ökonomischer Richtung lösen soll, so versprach ich auch Forschungen auf diesem noch nicht ausgebeuteten Gebiet zu unternehmen. OTTO HERMAN entwickelte eine unermüdliche Agitation im Interesse meines Buches und setzte alles in Bewegung, dass es in dem Umfange und Kleide das Licht der Welt erblicken könne, wie es dann Ende 1899 auch faktisch erschien: „Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségükre“ (Die Vögel Ungarns mit besonderer Rücksicht auf ihre landwirtschaftliche Bedeutung). Im Jahre 1898 ging OTTO HERMAN mit Hilfe des Entomologischen Instituts und der Station für Samenuntersuchung daran, die Nahrung der Vögel aus ihrem Magen- und Kropfinhalte systematisch und genau festzustellen und diese Arbeit ohne Unterbrechung fortzusetzen. 1899 organisierte er im Interesse der Gleichförmigkeit der Zugsbeobachtungen eine Zusammenkunft der Ornithologen Österreichs, Ungarns und Bosnien-Herzegowinas in Sarajevo, auf der aber auch ausländische Fachmänner und andere Freunde unseres Faches teilnahmen, so dass die Zusammenkunft fast die Dimensionen eines internationalen Kongresses annahm und die Wissenschaft mit wertvollen Arbeiten bereicherte. 1900 erweiterte er das Landes-Beobachtungsnetz und machte Versuche zur Einbeziehung der Volksschullehrer zur Beobachtung der Ankunft des Storches und der Schwalbe. Dann erschien er auf dem in Paris abgehaltenen III. Internationalen Ornithologen Kongresse und vertrat mit seinen Mitarbeitern und mit der Ausstellung der literarischen Produkte der U. O. C. das Ungarn ebenso wirksam, wie später in London 1905 auf dem IV. und in Berlin 1910 auf dem V. Inter-

nationalen Ornithologen Kongresse, und ich glaube, dass wir noch alle jene Reihe seiner Einsprüche, seiner Vorträge im Gedächtnisse haben, welche er auf diesen Versammlungen hielt, und die schwunghafte, hochschwebende Anrede, mit der er in Berlin den Kongress im Namen der Vertreter der fremden Länder begrüßte und in welcher er unter anderem die folgenden schönen Worte sagte: „Bezeichnend für den Geist unserer Zeit ist es, dass bei dem Bestreben, sich von der Scholle zu trennen, nicht immer die ideale Sehnsucht nach idealer Höhe und idealer Freiheit die Triebfeder bildet, sondern — seitens der Gewalten — die leichte und sichere Art der Anwendung von Melinit und Ekrasit in der Tiefe, wo der Mensch lebt und waltet . . .“

Der Genius der Menschheit verhält sein Antlitz! Denn die Wissenschaft, welche Kräfte entdeckt, ihre Verwendung lehrt, soll eigentlich alles in den Dienst der Humanität stellen: alles zur Erleichterung und Verschönerung des Lebens des Menschen ergründen.“

Im Jahre 1901 übergang die U. O. C. in das Ressort des Ackerbauministeriums, erhielt ein geräumiges, modern eingerichtetes neues Lokal und nahm auch auf dem Gebiete des Vogelschutzes seine grossangelegte Tätigkeit auf. Auch die Sammlungen und die Bibliothek wurden bereichert. Nebst der auf das Institut verwendeten Tätigkeit, schrieb OTTO HERMAN in diesem Jahre sein Buch: „A magyar nép arca és jelleme“ (Die Physiognomie und der Charakter des ungarischen Volkes). 1903 hätte das Institut seinen zehnjährigen Bestand feiern können, anstatt dessen begnügte sich aber OTTO HERMAN damit, dass er Rechenschaft ablegte über die bisher entwickelte Tätigkeit. Gleichzeitig weist er in einer Abhandlungen auf linguistischer Grundlage nach, dass der in Europa längst ausgestorbene *Waldrapp* (*Geron-ticus eremita*) auch bei uns vorkam. 1904 konnte er endlich einen seiner Träume verwirklichen: die Herausgabe der geretteten Fragmente JOHANN SALOMON PETÉNYIS in der Bearbeitung TITUS CSÖRGEYS, in ungarischer und deutscher Sprache. Und da fiel es ihm ein, dass er der ungarischen Kultur und namentlich der Volksbildung etwas schuldig geblieben sei durch das Nichterscheinen seines Vogelbuches. Sein Wille blitzt auf und schon ist es auch fertig, „Der Nutzen und Schaden der Vögel“, dieses in reinsten ungarischer Volkssprache geschriebene kleine klassische Werk, dessen erste Auflage von 20000 Exemplaren in kurzer Zeit vergriffen war, und das seitdem nunmehr schon in vierter Ausgabe erschien und auch in deutscher sowie englischer Sprache allgemein verbreitet ist. Er wendet sich in diesem Buche geradewegs an das Volk und nachdem er den Organismus der Vögel beschreibt, illustriert er ihr Verhältnis zum Menschen, die Rolle die sie in den Sprichwörtern und in der Poesie spielen, ihre Bedeutung in der Landwirtschaft, macht uns mit den Mitteln zu ihrem Schutze bekannt und führt uns in Schrift und Bild die wichtigsten Vogelarten vor. All dies mit einer so überzeugenden, lieben, poetischen Auffassung, damit die Kenntnis der Vögel und die Liebe zu ihnen in je weitere Kreise dringe. 1905, zum 70-ten Geburtstage OTTO HERMANS, veranstaltete die U. O. C. eine häusliche Feier, bei der ihm von seinen Mitarbeitern ein schön ausgeführtes Gedenkblatt überreicht wurde. Auf die Begrüßungsrede JULIUS PRUGURS antwortend, sprach er jene denkwürdigen Worte: „Ich kenne kein Verdienst, sondern nur eine Pflicht, welche jeder an dem Punkte,

wo er steht, seinen Fähigkeiten gemäss zu erfüllen hat. Besonders stellt dies auf dem kulturellen und wissenschaftlichen Gebiete und noch mehr in unserem geliebten Vaterlande, wo aus tausend Ursachen die zehnfache Pflichterfüllung geboten erscheint, da wir doch einen ohne unser Verschulden entstandenen mehrhundertjährigen Rückstand wett zu machen haben! Von diesem letzteren Standpunkte aus betrachtet, bin ich mit dem Ergebnisse meiner Bestrebungen nicht gerade ganz zufrieden und ich habe nur einen einzigen Grund mich nicht selbst anzuklagen: ich konnte nicht immer so handeln, wie ich es für gut befunden hätte: die Umstände, die stärker waren als ich, bildeten das Hinderniss, schliesslich bin ich nur ein Mensch. Eines aber beruhigt mich vollkommen: mein einziges, nie verratenes Ziel war und blieb, meinem Vaterlande, meinem Volke auf dem Gebiete der Kultur Dienste zu leisten, mit voller Willenskraft und von ganzem Herzen. Ganz bewusst begann ich den Kampf mit zwei Schwertern. Mit dem einen kämpfte ich in der Sprache der Nation nach innen, mit dem anderen in fremder Sprache nach aussen; mit dem letzteren — obwohl nur in bescheidener Ausdehnung — um zu beweisen, dass es eine ungarische Kultur gibt, welche einen Platz für sich begehrt, und zu begehren berechtigt ist in der allgemeinen Kultur der Menschheit.“

Der 70jährige „alte Herr“, konsequent sich selbst gegenüber, machte sich nun an seine grosse Aufgabe, er schrieb den starken I. Band des Werkes über die Urbeschäftigungen der Ungarn (erschienen 1909) und darauf den II-ten: „A magyar pásztorok nyelvkínese“ (Der Sprachschatz der ungarischen Hirten), welcher im vergangenen Jahre die Presse verliess.

1906 wurden seine Verdienste durch Zuerkennung der SZILY-Medaille belohnt, der höchsten Auszeichnung, die die Kön. Ung. Naturwissenschaftliche-Gesellschaft erteilen kann. OTTO HERMAN nahm diese Anerkennung in einer seiner grossen Seele würdigen Weise an; die goldene Medaille, welche dem Gewichte von 30 Zehnkronenstücken entspricht, bewahrte er auf, den damit verbundenen Preis von 200 Zehnkronenstücken stellte er an die Gesellschaft zurück und fügte je 50 Stück der auf seinen und seiner Gemahlin lautenden, bei der Gesellschaft erliegenden Stiftung hinzu, wobei er seinen Entschluss mit den Worten kundgab: „Was mich zur Arbeit antrieb, mir die Richtung wies und mich begeisterte, kann weder durch Gold noch durch Kronen, also auch nicht dem Werte nach, ausgedrückt werden, denn für dies gibt es nur eine Belohnung: das Bewusstsein der treu erfüllten patriotischen Pflicht, die aus derselben entspringende Beruhigung“.

So dachte er, der Vermögenlose, in jenem Zeitalter, wo die Anbetung des goldenen Kalbes die Triebfeder der menschlichen Handlungen ist!

1907, nachdem die Pariser internationale Konvention vom Jahre 1902 zum Schutze der Vögel in Ungarn Gesetzeskraft erlangt hatte (I. G.-A. vom Jahre 1906), schrieb er im Auftrage des ungarischen Ackerbauministers, Dr. IGNAZ von DARANYI, eine historische Skizze in einem Bande über das Verhältniss Ungarns zu dieser Konvention. Dieses Werk erschien auch in englischer Sprache.

Schon 1903 betonte er,¹ dass bei der Beobachtung des Vogelzuges „das Hauptgewicht der Forschung nunmehr auf die tropischen und subtropischen Gegen-

¹ Aquila Jahrg. 1913, p. 17.

den zu verlegen sei, wo die Zugsvögel überwintern“. Und 1908 beginnt die U. O. C. mit der Beringung der Vögel, welche die kritische Methode der Zugbeobachtungen ergänzt und die Lösung der Frage auf gänzlich positiver Grundlage näher bringt.

In seiner der Ornithologie gewidmeten Tätigkeit — sowohl in grossen, sowie auch in unzähligen kleinen Artikeln — blieb er seinem auch bei anderen Wissenschaftszweigen befolgtem Prinzipie treu: er betrachtete immer nur das Wesen und nicht die Aeusserlichkeiten, Kleinlichkeiten. Die grossen Fehden der letzteren Jahrzehnte über Systematik und Nomenklatur liessen ihn kalt, die Anstrengungen und extremen Haarspaltereien der Subspeziesfabrikanten, wenn sie nur auf Grund des mangelhaften Materiales von Vogelbälgen Schlüsse zogen, verurteilte er geradewegs, die Entdeckung neuer Arten kitzelte auch niemals seine Eitelkeit. Der Empirismus und die beschreibende Richtung dienen nach seiner Ansicht nur zur Erwerbung von Kenntnissen; aber auch die extensive Biologie befriedigte ihn nicht, sondern er forderte im Vereine mit ihr jene Intensivität, welche auch das Innere, den Organismus des Vogels erforscht, mit einem Worte die in höherem Sinne genommene Biologie, welche wirklich das Leben studiert. „das Zusammenwirken der Formen und der Individuen, das Eindringen derselben in die Natur und die hieraus sich ergebenden Folgen, bis zur physischen und chemischen Anordnung der Materie zurückgehend“, mit anderen Worten das „was mit Hilfe des Mikroskops bis in die äussersten Bedingungen des Lebens einzudringen bestrebt ist“.

1909 wurde das Ornithologische Institut durch den Ackerbauminister DR. IGNAZ VON DARÁNYI den königlich ungarischen Instituten angereicht (Präs. Z. 1411 ex 1909), was vom Standpunkte der Sicherung seiner Zukunft von grosser Bedeutung war; es war aber zu gleicher Zeit auch die Anerkennung dessen, was die hier zu Besuche gewesenen fremden Ornithologen und die ausländische Fachliteratur schon lange betonten, dass sie uns nämlich um das Institut „beneideten“.

1911 übersiedelte das Institut in den jetzigen, geräumigen, einstöckigen Pavillon in der Nachbarschaft des Ampelologischen Institutes.

OTTO HERMAN wurde in den letzteren Jahren auch durch die schwindelnde Entwicklung der Aviatik mitgerissen und entwickelte seine Ansichten in den Spalten der „Aquila“. Auch die durch die Geographische Gesellschaft inaugurierte Bewegung zur Erforschung der ungarischen Tiefebene interessierte ihn lebhaft und er verfasste den ornithologischen Entwurf der Forschung. Im übrigen beschäftigte ihn hauptsächlich die grosse ethnographische Arbeit, er ordnete seine Notizen, das Bildermaterial. Er beendigte auch das Ordnen seiner mächtigen, fast einem Archive gleichkommenden Korrespondenz. Er war ein leidenschaftlicher Briefsteller und schrieb nicht selten 20–25 Briefe an einem Tage, denn er stand mit fast jedem nur einigermassen namhaften Pfleger der von ihm betriebenen Wissenschaften in brieflichem Verkehr. Seine Briefe sind keineswegs gewöhnliches Geschreibsel, sondern fertige literarische Werke, voll funkelnden Verstandes, Witzes, Anekdoten, und ich kann kühn behaupten, dass er in Bezug auf die Zahl seiner Briefe, auf den Umfang, das Niveau und den wissenschaftlichen Wert derselben, als Briefschreiber unseren Epistelschreiber, den Altmeister des Neologismus, FRANZ VON KAZINCZY, bei weitem übertrifft.

Die „Aquila“ liegt uns nunmehr in ihrem XX. Bande vor, und hat den Wissenszweig der Ornithologie mit einem Text von 6978 Quartseiten und vielen Tafeln und Bildern bereichert, nicht nur in ungarischer Sprache, sondern auch in den Sprachen der fremden Kulturvölker.

Wenn OTTO HERMAN nichts anderes getan hätte, so würde er mit dieser „Bibliothek“ und mit der Gründung der Kön. Ung. Ornithologischen Centrale sich schon ein ewiges Denkmal gesetzt haben. Und obwohl er das Grösste, auf dessen Beendigung sich sein letztes starkes Wort: „ich will“ bezog, nicht beenden konnte, so bildet sein Leben dennoch ein vollkommen abgeschlossenes Ganzes, mit allen Linien des harmonisch Schönen. Er schrieb und sprach, wie er fühlte, seine Worte und Schriften spiegelten sein Wesen echt und treu wieder. Nebst seinen Schöpfungen auf ornithologischem Gebiete, sind seine literarischen Werke in vielen Beziehungen ebenso bahnbrechend gewesen, als auf dem Gebiete der Prähistorik,¹ Ethnographie und anderen Zweigen der Naturgeschichte. Er bewegte sich nie auf ausgetretenen Wegen, sondern immer auf jungfräulichem Gebiet und in pfadlosen Wildnissen schnitt er sich einen Weg: mit kühnem Entschluss, mit dem zuckenden Blitze des Genies warf er sich auf die dichtesten Wirrnisse und führte die durch ihm unternommene Aufgabe mit unermüdlichem Fleisse aus. Dass seine Tätigkeit so umfassend und abwechslungsreich war, erklärt sich daraus, dass er mit einem äusserst feinen Deduktionsvermögen und einer fabelhaften Auffassungsfähigkeit begabt war. Er las ein Buch in 2—3 Tagen nicht nur durch, sondern verdaute auch dessen Inhalt vollkommen. Trotz seiner Schwerhörigkeit nahm er in den Sitzungssälen lebhaften Anteil an den Verhandlungen und schuf sich auf Grund von einigen „Schlagworten“ ein klares Bild von der aufgeworfenen Frage und sprach zur selben mit der grössten Orientiertheit. Die Triebfeder jeder seiner Taten war das uneigennützigste patriotische Gefühl und der reinste Idealismus, und wenn er mit seinen Gegnern und Neidern mit beissendem Spott, sprühendem Witz und stahlharter Überzeugung kämpfte, auch dann leitete ihn nicht das eigene Interesse, sondern das an der Sache. Er war ein Mensch, aber ein ganzer Mann, empfindlich und heikelig auf die Wahrheit, und wenn sein im Grunde genommen kindliches, weiches Herz den Stachel, die Berührung eher fühlte und er viele Sträusse ausfechten musste, so ist dies dem zuzuschreiben, dass in der heutigen Gesellschaft ein Mensch von einer Auffassung und Überzeugung, wie er sie hatte, nur dann vorwärts kommen kann, wenn er zugleich auch ein starker Krieger ist. Und die vielen Hetzen stählten nur seine ungemein starke Seele und seinen Körper. In dem warmen Neste, welches er sich gebaut hatte, indem er — bereits mit der Last eines halben Jahrhunderts auf seinen Schultern — mit unserer hervorragenden Schriftstellerin KAMILLA BOROSNYAY von NAGYBOROSNYÓ die Ehe einging, ruhte er von den Mühen aus oder er zog sich in seine Sommervilla „Peleháza“ zurück, die er sich in der Gegend seiner Kindeserinnerungen errichtet hatte, und erfrischte sich dadurch, dass er die Arbeit wechselte. Das war seine Erholungszeit.

Es ist eigentümlich, dass aus seinem Wesen dem Anscheine nach nicht

¹ Den ersten in Ungarn gemachten paläolithischen Fund veröffentlichte auch er und unablässig betrieb er die Erforschung unserer Höhlen.

zusammengehörende Eigenschaften hervorstrahlten. Er war ein geistreicher Causeur und Redner, ein radikaler Politiker und Philosoph, Poet und Belletrist, Gelehrter und Lehrer, Journalist und Redakteur, Künstler und Kritiker, Debatter und Epistelschreiber, Agitator, Organisator und Vollstreeker. Als ob in ihm sich das Wesen SAMUEL BRASSAIS, PETŐFIS und ARANYs ineinander verschmolzen hätte! Als ob aus ihm der Geist BUFFONS, VIRCHOWS, HUMBOLDTS mit ungarischem Glanze gestrahlt hätte!

Und was das eigentümlichste ist: er war ebenso stilvoll im Kinderzimmer inmitten der um ihn hüpfenden, sich balgenden Kleinen, als der Anführer der tobenden Revolution, der sich mit der Waffe und der Fahne in der Hand auf die Barrikaden stellte und, seine Brust den Waffen der Gewalt darbietend, das Volk aufwiegelte und bis zum Äussersten für die Idee eintrat, die seine Seele erfüllte. Er passte aber ebenso in die Bescheidenheit der Fischer- oder Hirtenhütte hinein unter das einfache Volk, wie in die befrackte, mit weissen Krawatten geschmückte, glänzende internationale Gesellschaft, wo der ausgesuchteste Ideenaustausch mit feierlicher Ausgemessenheit stattfindet.

Er war ein für sich stehender Typus, der mit gewöhnlichem Masse nicht zu messen ist. Dies ist der Grund, warum ihn viele nicht verstehen konnten.

Zu Beginn des Jahres 1913 wurde er leicht vom Schläge gerührt, so dass er auch die Feder nicht handhaben konnte. Seine zähe Natur besiegte aber die Krankheit, er konnte sein letztes Buch, den grossen Band von den Urbeschäftigungen der Magyaren dennoch schreiben, dessen vom Jänner 1914 datiertes Vorwort er mit wie folgt beschliesst: „Dies ist jedoch noch nicht mein endgültiger Abschied, denn nach diesem bescheidenen Bande folgt noch der ethnographische und folkloristische Teil. Auch jetzt noch getraue ich mich es auszusprechen: ich will!“ Leider wurde dieser sein Wille von der höheren Macht verhindert und er konnte seine Lebensarbeit in diesem Teile nicht vollenden. Auf ornithologischem Gebiete aber ist seine aussergewöhnliche Laufbahn harmonisch abgeschlossen. Er konnte PETÉNYI gegenüber, der ihn zur Arbeit angeregt hatte, seine Schuld vollkommen abtragen und tilgte diese ratenweise sein ganzes Leben hindurch. Die letzte Rate stattete er in der Weise ab, dass er aus dem durch Sammlung eingeflossenen Beträgen die bronzene Gedenktafel dieses unseres hervorragenden Bahnbrechers anfertigen liess. Auf diese bezieht sich sein letztes Manuskript: „*Petényi zum Gedächtnis*“.

Dann entriss ihm ein grausamer Zufall endgiltig die Feder. Am 15. Dezember 1914 wurde der 80jährige taube Greis an einer verkehrsreichen Kreuzung Budapests von einem Lastwagen überfahren, wobei er sein Bein brach. Das wäre noch nicht das Schlimmste gewesen. Nachdem ihm ein Gipsverband angelegt worden war, wurde er wieder gut gelaut; als ihn GASTON von GAÁL, sein alter Getreuer, besuchte, machte er scherzend die Bemerkung: „Wenn man mir schon Stiefel angezogen hat, so soll man mir auch Sporne anlegen.“ Ein paar Tage später erneuerte sich jedoch seine Bronchitis und am 27. Dezember, morgens 7½ Uhr stellte sich eine Herzlähmung ein und er entschlief rubig.

Eine grosse Seele ist uns entschwunden. Die Urkraft bewegte ihn in allem und zu jeder Zeit. Was er tat, schrieb oder sagte, alles diente der allgemeinen

Kultur, dem Ungartum, und die Schätze, die er aus der Tiefe hervorholte, waren nur edles Metall, was er aus dem Wasser fischte, waren nur echte Perlen, wahre Zierden des geistigen Schatzes der Nation und der Menschheit.

Von diesen Schätzen kam auf uns, die wir unerschütterlich immer an Deiner Seite standen und auf unsere geliebte Ornithologie der Löwenanteil; unserem unvergesslichen Meister sei Dank dafür!

Nicht nur Dein Andenken bewahren wir mit kindlichem Herzen, indem wir die Fahne vor Dir senken, sondern wir werden auch ohne Rast das befolgen, was Du uns „aere perennius“ als Erbe hinterlassen hast und was Du testamentartig in dem in der „Aquila“ 1913 an erster Stelle stehenden Artikel „Lehren aus dem Vogelleben“ zusammengefasst und für die Kön. Ung. Ornithologische Centrale als in der Zukunft zu befolgenden Richtung bezeichnet hast.

Wir werden weiter schaffen und bauen auf den starken Grundpfeilern, welche Du niedergelegt hast, wohlwissend, dass wir nur so Deinem Beispiele getreu und auf den bezeichneten Wegen wandelnd das gesunde Weiterblühen der Ornithologie sicherstellen können, und nur so unsere menschliche und patriotische Pflicht gegenüber Deiner sterblichen Hülle und Deinem ewiglebenden Geistes erfüllen.

Köszeg, am 12. Februar 1915.